

Aluehallintovirasto

Lukutaitostrategia ja lukemisen edistäminen yleisten kirjastojen toiminnassa

Peruspalveluarviointi 2023

Satu Ihanamäki,
Kristiina Kontiainen,
Virpi Launonen,
Merja Kummala-Mustonen,
Jonna Toukonen,
Anu Ojaranta,
Susanne Ahlroth,
Tapio Taskinen

Lapin aluehallintovirasto

Opetus- ja kulttuuritoimi

Lukutaitostrategia ja lukemisen edistäminen yleisten kirjastojen toiminnassa

Peruspalveluarviointi 2023

27.9.2024

Satu Ihanamäki, Kristiina Kontiainen, Virpi Launonen, Merja Kummala-
Mustonen, Jonna Toukonen, Anu Ojaranta, Susanne Ahlroth, Tapio Taskinen

Aluehallintovirastojen julkaisuja 243/2024

ISSN 2343-3132 (Verkkójulkaisu)

ISBN -

Rovaniemi

2024

Tekijät Satu Ihanamäki, Kristiina Kontiainen, Virpi Launonen, Merja Kummala-Mustonen, Jonna Toukonen, Anu Ojaranta, Susanne Ahlroth, Tapio Taskinen		Julkaisuaika 27.9.2024	
		Toimeksiantaja(t)	
		Toimielimen asettamispäivä	
Julkaisun nimi Lukutaitostrategia ja lukemisen edistäminen yleisten kirjastojen toiminnassa			
Tiivistelmä Avin kirjastotoimen arviointikohteena oli kirjastoissa tehtävä lukutaitotyö. Arvioinnin näkökulmaksi otettiin kirjastot osana kansallisen lukutaitostrategian toimeenpanoa. <i>Kansallinen lukutaitostrategia 2030</i> julkaistiin vuonna 2021, ja siinä kirjastoilla on merkittävä rooli. Kirjastojen johtajille lähetettiin kysely tammikuussa 2024. Kyselyyn vastasi 271 kuntaa eli 92 % Manner-Suomen kunnista. Lisäksi julkaistiin Padlet -kysely, johon saatiin runsaasti lukutaitotyötä tekevien kirjastotyöntekijöiden kommentteja. Kansalliseen lukutaitostrategiaan oli perehdytty koko henkilöstön voimin 15 %:ssa kirjastoja. Osa henkilökunnasta oli perehtynyt strategiaan reilussa 70 %:ssa kirjastoja. Lukutaitotyötä ja -palveluja ohjaava strategia oli reilussa viidenneksessä kirjastoja. Osana kirjaston strategiaa lukutaitotyö oli vajaassa viidenneksessä kirjastoja. Vakiintunutta toimintaa ilman varsinaista strategiaa lukutaitotyö oli 41 %:ssa kirjastoja. Kunnan suunnitteluasiakirjoissa lukutaitotyö oli 38 %:ssa kuntia, ja 16 % ei osannut sanoa asiasta. 13 % kertoi, että kunnassa oli tehty lukutaitostrategia, jossa on määritelty kirjaston rooli. Suunnitelmallisesti yhteistyötä tekevä lukutaitoverkosto oli noin viidesosassa kuntia. Yhteistyösopimuksia muiden toimialojen kanssa oli laatinut 44 % vastanneista kirjastoista. Yleisimmät yhteistyökumppanit olivat perusopetus ja varhaiskasvatus. Lukutaitotyön tavoite kuvattiin yleisimmin kirjastotyön näkökulmasta, joten myös tavoitteiden saavuttaminen arvioitiin usein kirjaston toimenpiteiden toteutumisena. Kokonaisnäkemys lukutaitotyön tavoitteista oli useimmiten kirjasto- eikä asiakaskeskeinen. Lukutaitotyön määritelmän herättämä kommentointi osoitti, ettei kaikissa kirjastoissa ole määritelty, miten se toiminnassaan toteuttaa kirjastolain (1492/2016) tavoitetta edistää lukemiskulttuuria ja monipuolista lukutaitoa. Vaikuttavaan lukutaidon edistämiseen liittyy monipuolisten lukutaitojen määrittely, ja mihin osa-alueeseen pyritään vaikuttamaan. Sen jälkeen mietitään keinot. Vastauksissa näkyi, että useimmiten oli mietitty keinot ilman tavoitetta. Henkilökunnan riittävyys lukutaitotyöhön koettiin riittäväksi 16 %:ssa kirjastoja, ja osittain riittäväksi puolessa kirjastoja. Kuitenkin vain kolmannes seurasi, miten paljon henkilöstöresursseja lukutaitotyöhön käytetään. Osaaminen lukutaitotyöhön koettiin riittäväksi 38 %:ssa kirjastoja, ja ei täysin riittäväksi 53 %:ssa. Lukutaitotyöhön kouluttauduttiin suunnitelmallisesti 62 %:ssa kirjastoja.			
Asiasanat Yleiset kirjastot, lukutaito, lukeminen, kirjastotyö, kunnat, verkostotyö			
ISSN (painettu) -	ISBN (painettu) -	ISSN (verkkopainettu) 2343-3132 (Verkkopainettu)	ISBN (verkkopainettu) -
Kokonaissivumäärä 47		Kieli suomi	Hinta -
Julkaisija Lapin aluehallintovirasto		Paino -	

INFORMATIONSSIDA

Regionförvaltningsverkens publikationer 243/2024

Sammanställd av Satu Ihanamäki, Kristiina Kontiainen, Virpi Launonen, Merja Kummala-Mustonen, Jonna Toukonen, Anu Ojaranta, Susanne Ahlroth, Tapio Taskinen		Utgivningsdatum 27.9.2024	
		Uppdragsgivare -	
		Datum för tillsättandet av organet -	
Publikationens titel Lukutaitostrategia ja lukemisen edistäminen yleisten kirjastojen toiminnassa			
Referat Bibliotekens läskunnighetsarbete utvärderades av Regionförvaltningsverkets biblioteksväsende. Som grund för bedömningen valdes biblioteken som en verkställare av den nationella läskunnighetsstrategin. <i>Nationella läskunnighetsstrategin 2030</i> publicerades 2021 och enligt den har biblioteken en betydande roll. En enkät skickades till bibliotekens chefer i januari 2024. Av alla kommuner på fastlandet besvarade 271 stycken alltså 92 procent enkäten. Dessutom publicerades en Padlet-enkät som samlade många kommentarer av biblioteksanställda som utför läskunnighetsarbete. Vid 15 procent av biblioteken hade hela personalen blivit insatt i den nationella läskunnighetsstrategin. Vid drygt 70 procent av biblioteken hade en del av personalen blivit insatt i strategin. En strategi som styr läskunnighetsarbetet och läskunnighetstjänsterna fanns hos drygt en femtedel av biblioteken. Knappt en femtedel av biblioteken hade läskunnighetsarbetet som en del av bibliotekets strategi. Vid 41 procent av biblioteken fanns ett etablerat läskunnighetsarbete utan en egentlig strategi. Enligt kommunernas planeringsdokument fanns läskunnighetsarbete i 38 procent av kommunerna och 16 procent kunde inte uppge något om ämnet. Av kommunerna uppgav 13 procent att de hade utarbetat en läskunnighetsstrategi där bibliotekets roll hade fastställts. Cirka en femtedel av kommunerna hade nätverk som samarbetade systematiskt för läskunnigheten. Av de bibliotek som svarade hade 44 procent ingått samarbetsavtal med andra branscher. De vanligaste samarbetspartnerna var den grundläggande utbildningen och småbarnspedagogiken. Målet för läskunnighetsarbetet beskrevs oftast ur biblioteksarbetets synvinkel, så även uppnåendet av målen bedömdes ofta som genomförandet av bibliotekets åtgärder. Helhetssynen på målen för läskunnighetsarbetet var oftast biblioteks- och inte kundcentrerad. De kommentarer som definitionen av läskunnighetsarbetet gav upphov till visade att alla bibliotek inte har definierat hur de i sin verksamhet förverkligar målen i bibliotekslagen (1492/2016) om att främja läskulturen och en mångsidig läskunnighet. Till ett effektivt främjande av läskunnigheten hör att definiera mångsidig läskunnighet och vilket delområde man strävar efter att påverka. Därefter funderar vi på metoderna. Av svaren framgick att man oftast hade övervägt metoder utan mål. I 16 procent av biblioteken upplevdes att det fanns tillräckligt med personal för läskunnighetsarbetet och delvis tillräcklig i hälften av biblioteken. Ändå följde endast en tredjedel med hur mycket personalresurser som användes för läskunnighetsarbetet. I 38 procent av biblioteken upplevdes kompetensen tillräcklig för läskunnighetsarbetet och inte helt tillräcklig i 53 procent. I 62 procent av biblioteken ordnades systematiskt utbildningar i läskunnighetsarbete			
Ämnesord Allmänna bibliotek, läskunnighet, läsning, biblioteksarbete, kommuner, nätverksarbete			
ISSN (tryckt) -	ISBN (tryckt) -	ISSN (webbpublikation) 2343-3132	ISBN (webbpublikation) -
Sidantal 47	Språk Finska	Pris -	
Utgivare Regionförvaltningsverket i Lappland		Tryckeri -	

Sisällys

Johtopäätökset ja toimenpide-ehdotukset	7
1.1 Johtopäätökset	7
1.2 Toimenpide-ehdotukset	7
2 Arviointiasetus	9
3 Johdanto	10
4 Toimintaympäristö	11
4.1 Lukutaidon määritelmistä	11
4.2 Lukutaitotyön määritelmästä kirjastoissa	12
4.3 Lukutaidon taso Suomessa	13
4.4 Lukutaidon valtakunnallisia edistämistoimia	15
4.5 Lukutaitotyö kirjastoissa	15
4.6 Lukutaitotyötä Ruotsissa ja Virossa	17
4.6.1 Ruotsi	17
4.6.2 Viro	19
5 Mielletäänkö valtakunnallinen lukutaitostrategia kirjastotyötä ohjaavaksi normiksi?	19
6 Perustuuko lukutaitotyö suunnitelmiin?	20
6.1 Lukutaitotyötä ja -palveluja ohjaava strategia tai toimintasuunnitelma kirjastossa	21
6.2 Lukutaitotyön tavoitteet kirjaston strategiassa tai toimintasuunnitelmassa	21
6.3 Lukutaitotyölle asetetut tavoitteet ja niiden toteutuminen	22
6.4 Kirjastojen alueelliset lukutaitotyön strategiat tai toimintasuunnitelmat	23
6.5 Alueellisen yhteistyön menetelmät ja tavoitteet	25
7 Miten lukutaitoyhteistyötä ohjataan kunnassa?	25
7.1 Onko kunnassanne lukutaitoverkosto, joka tekee suunnitelmallisesti yhteistyötä lukutaidon ja lukemisen lisäämiseksi?	27
7.2 Mitkä toimialat ja toimijat kuuluvat kuntanne lukutaitoverkostoon?	27
7.3 Onko verkostolle nimetty vastuhenkilö?	28
7.4 Mitkä tahot ovat lukutaitoyhteistyössä tärkeimmät yhteistyökumppanit?	28
7.5 Onko kunnan toimijoiden välisessä yhteistyössä haasteita?	29
7.6 Mitkä seikat helpottavat yhteistyötä kunnassa?	29

8 Miten kuntalaiset on huomioitu lukutaitotyössä?	30
8.1 Mihin kohderyhmiin lukutaitotyötä kohdennetaan kirjastossa ja mikä on kohderyhmien tavoitettavuus?	30
8.2 Ketkä kunnassanne tarvitsevat eniten lukutaidon tukea?	32
8.3 Mitä haasteita lukutaidon tukea tarvitsevien ryhmien tunnistamisessa ja palvelujen tarjoamisessa näille on?	33
8.4 Onko lukutaitotyön suunnittelussa kuultu kuntalaisia?	34
8.5 Onko lukutaitotyön suunnittelussa kuultu muiden toimialojen ammattilaisia?	34
9 Miten tapahtumilla ja koulutuksilla edistetään lukemiskulttuuria?	35
10 Millaiset ovat resurssit kirjastojen lukemisen edistämiseen?	38
10.1 Henkilöstöresurssin seuranta ja riittävyys	38
10.2 Henkilöstön osaaminen ja sen ylläpito	40
11 Kirjastot kertovat lukutaitotyön onnistumisistaan	42
12 Lähteet	44

Johtopäätökset ja toimenpide-ehdotukset

1.1 Johtopäätökset

Koordinoidun ja johdetun lukutaitoyhteistyön koetaan helpottavan lukutaitotyötä kunnissa. Tällaista rakenteellista yhteistyötä ei useimmissa kunnissa kuitenkaan ole.

Kuntatasolla laadittu lukutaitostrategia on harvoissa kunnissa, mutta yleisempiä lukutaitotyön kirjaukset ovat muissa kuntatason suunnitteluasiakirjoissa, esimerkiksi hyvinvointikertomuksessa.

Kaikissa kirjastoissa ei ole määritelty, mitä kirjastolakiin (1492/2016) perustuva lukutaitotyö on ja mitkä ovat sen tavoitteet eli toivotut vaikutukset. Osin tämän vuoksi kirjastojen on vaikea tuoda esiin osaamistaan ja työtään lukutaitotyön kokonaisuudessa kunnassa. Kokonaisnäkemys lukutaitotyön tavoitteista on usein kirjastokeskeinen, jolloin myös tavoitteiden saavuttaminen arvioidaan kirjaston näkökulmasta, ei asiakkaan.

Kirjastojen henkilökunnan riittävyys lukutaitotyöhön on heikentynyt vuoden 2021 peruspalveluarviointiin verrattuna.

Valtakunnallinen lukutaitostrategia 2030 ei ole kaikissa kirjastoissa toimintaa ohjaava asiakirja, mutta suurimmassa osassa kirjastoja siihen on perehdytty.

Lukutaitotyötä kohdennetaan ensisijaisesti alle kouluikäisiin ja alakouluikäisiin lapsiin. Kirjastoissa ei välttämättä osata tunnistaa eniten lukutaidon tukea tarvitsevia.

1.2 Toimenpide-ehdotukset

Termien 'lukutaito' ja 'lukutaitotyö' avaaminen sekä yhteisen ymmärryksen luominen kirjastokentälle on tarpeen, jotta kirjastot pystyvät jäsentämään ja sanoittamaan tekemäänsä työtä lukutaidon ja lukemisen edistämisen tavoitteiden osalta. Aluehallintovirastot, alueellista kehittämistehtävää hoitavat kirjastot (AKEt) ja lasten ja nuorten lukemista edistävien kirjastopalvelujen valtakunnallista erityistehtävää hoitava kirjasto (ERTE) nostavat lukutaitotyön strategisen suunnittelun yhdeksi täydennyskoulutuksen painopisteeksi.

Alueellista kehittämistehtävää (AKEt) ja valtakunnallista erityistehtävää hoitavat kirjastot (ERTE) nostavat lukutaitojen edistämiseen liittyvän menetelmällisen kehittämisen vaikuttavammaksi osaksi täydennyskoulutusta.

Kunnallinen lukutaitostrategia tuottaa synergiaa, mahdollistaa vaikuttavamman toiminnan ja jäsentää eri toimijoiden osaamista ja vastuita. Kunnat kirjaavat kuntaa ohjaaviin asiakirjoihin selkeästi ja laajasti eri toimijoiden — myös kirjastojen — tavoitteet ja roolit osana lukutaitotyötä, ja näin vahvistavat kirjaston roolia osana kunnan toimintaa.

Lukutaito polarisoituu ja heikosti lukevien taidot heikkenevät entisestään. Kirjastoissa tulisi pyrkiä löytämään toimintaympäristöstään eniten tukea tarvitsevia ryhmiä ja kohdentamaan toimenpiteitä näihin.

Lukutaitotyön johtaminen on tärkeää. Johtajien tulisi kiinnittää huomiota strategisen tason suunnitelmallisuuden lisäksi henkilöstön tarvitsemaan työaikaan sekä osaamisen kehittämiseen.

Kansallinen lukutaitostrategia 2030 tarjoaa asiantuntijoiden kokoamia hyviä suuntaviivoja ja tavoitteita lukutaitotyölle. Kirjastoissa tulisi hyödyntää tätä olemassa olevaa tietopohjaa tehokkaammin.

Kirjastoissa tulisi ajoittain arvioida omaa lukutaitotyötä ja sille asetettuja tavoitteita ja toimenpiteitä osana toiminnan kehittämistä.

2 Arviointiasetelma

Arviointikriteerit	Arviointi-kysymykset	Indikaattorit	Palvelutavoitteet / Hyvä palvelutaso	Tietolähde
Lukutaitotyön rakenteet	Mielletäänkö valtakunnallinen lukutaitostrategia kirjastotyötä ohjaavaksi normiksi?	Valtakunnallisen lukutaitostrategian tunnettuus kirjastoissa	Kirjasto hyödyntää valtakunnallista lukutaitostrategiaa toiminnassaan	Kysely
	Perustuuko lukutaitotyö suunnitelmiin?	Lukutaitotyötä ohjaava kirjastostrategia tai vastaava	Lukutaitotyö on suunnitelmallista ja tavoitteellista.	Kysely
	Miten lukutaitoyhteistyötä ohjataan kunnassa?	Lukutaitoyhteistyön strateginen pohja kuntatasolla	Lukutaidon edistäminen on määritelty kunnan ohjaavissa asiakirjoissa.	Kysely
		Rakenteellisen lukutaitoyhteistyön organisointi, toimijat ja yhteistyökumppanit	Kunnassa on lukutaitotoimijoiden johdettu verkosto.	Kysely
	Miten kuntalaiset on huomioitu lukutaitotyössä?	Lukutaitotyön kohderyhmät, eniten lukutaidon tukea tarvitsevat, kuntalaisten kuuleminen	Kunnan lukutaitotyössä otetaan huomioon kaikki kuntalaiset .	Kysely
			Kuntalaisia kuullaan lukutaitotyön suunnittelussa.	
Resurssit ja osaaminen	Miten tapahtumilla ja koulutuksilla edistetään lukemiskulttuuria?	Lukutaitotyöhön liittyvien tapahtumien ja koulutusten sekä osallistujien määrä.	Kirjasto järjestää lukutaitoon liittyviä koulutuksia ja tapahtumia	Kirjastotilastot (kysely)
	Millaiset ovat resurssit lukemisen edistämiseen?	Lukutaitotyön henkilöstöresurssien määrä ja osaamisen taso.	Kirjasto seuraa henkilöstöresurssia ja sen osaamistarpeita lukutaitotyössä.	Kysely PPA 2021

3 Johdanto

Avin kirjastotoimen arviointikohteena oli kirjastoissa tehtävä lukutaitotyö. Edellisen kerran lukutaitotyötä arvioitiin vuonna 2017, jolloin näkökulmana oli kirjastopalvelut lasten lukemisen ja lukutaidon edistäjänä.

Vuoden 2023 arvioinnin näkökulmaksi otettiin kirjastot osana kansallisen lukutaitostrategian toimeenpanoa. *Kansallinen lukutaitostrategia 2030* julkaistiin vuonna 2021, ja siinä kirjastoilla on merkittävä rooli. Strategiassa on kolme suuntaviivaa

- 1) Luodaan ja vahvistetaan lukutaitotyön rakenteita.
- 2) Vahvistetaan monilukutaito-osaamista.
- 3) Innostetaan lukemaan ja monipuolistetaan lukutaitoa.

Kirjasto liittyy jokaiseen suuntaviivaan. Aluehallintovirasto tarttui lukutaitostrategian näkökulmiin, jotta saisimme tietoa lukutaitotyön kehittämisen tueksi. Tuloksista on hyötyä avien oman, yleisten kirjastojen, alueellista kehittämistehtävää hoitavien kirjastojen sekä lasten ja nuorten kirjastotyötä hoitavan erityistehtävän toiminnan kehittämisessä. Lisäksi arviointi osoittaa mm., missä määrin lukutaitostrategian hengessä on saatu luotua lukutaitotyön rakenteita kuntiin, millaisia lukutaitotyön verkostot ovat, miten lukutaito näyttäytyy kuntien ohjaavissa asiakirjoissa, ovatko lukutaitotyön resurssit ja osaaminen kirjastoissa riittäviä ja mihin kohderyhmiin lukutaitotyö painottuu.

Kirjastojen johtajille lähetettiin kysely tammikuussa 2024. Kyselyyn vastasi 271 kuntaa eli 92 % Manner-Suomen kunnista. Lisäksi julkaistiin Padlet -kysely, johon toivottiin lukutaitotyötä tekevien kirjastotyöntekijöiden kommentteja. Padlet-seinälle jaettiin runsaasti kokemuksia lukutaitotyöstä.

Kyselyissä ei määritelty lukutaitotyötä, vaan johtajille suunnatussa saatekirjeessä ohjeistettiin kyselyyn vastaamiseen näin:

"Lukemiskulttuurin edistämisen ja lukutaitotyöllä tarkoitetaan kyselyssä aktiivisia lukemista edistäviä palveluja ja toimintamuotoja, joilla eri kohderyhmiä innostetaan ja kannustetaan lukemaan. Tässä kyselyssä lukutaitotyöllä ei tarkoiteta kokoelmatyötä, tai yksittäisissä asiakaspalvelutilanteissa annettua kirjavinkkausta, vaan suunnitelmallisia lukemista edistäviä toimia."

Laki yleisistä kirjastoista (1492/2016) määrittelee lain tavoitteeksi mm. edistää lukemiskulttuuria ja monipuolista lukutaitoa. Kirjaston tehtäväksi on säädetty mm. edistää lukemista ja kirjallisuutta sekä tarjota ohjausta ja tukea monipuoliseen lukutaitoon. Kirjasto päättää, miten se toteuttaa lain määräämät tehtävät.

Kyselyjen vastauksissa pohdittiin ja kyseenalaistettiin *lukutaitotyön ja lukemisen edistämisen* määritelmiä. Laki ei määrittele kirjaston näkökulmaa lukutaidon edistämiseen. Kirjasto määrittelee työtavat itse järjestäessään palvelujaan. Kirjastossa tulee kuitenkin olla selkeä ymmärrys lukutaidon käsitteestä, kun se asettaa tavoitteita lukutaitotyölleen.

Kyselyt sisälsivät suureksi osaksi avoimia kysymyksiä, joihin vastaajat saivat vastata vapaasti kertoen. Aineistoa ei ole läpikäyty laadullisella tekstianalyysiin pohjautuvalla tutkimusmenetelmällä, vaan aineistosta on etsitty trendejä ja hiljaisia signaaleja, joita on pyritty kirjoittamaan auki tarpeellisin osin. Lisäksi aineistoina käytettiin Suomen yleisten kirjastojen tilastoja.

4 Toimintaympäristö

4.1 Lukutaidon määritelmistä

Lukutaito käsitteenä on monitahoinen, ja se saa vaihtelevia merkityksiä eri konteksteissa. Arkipuheessa lukutaidolla tarkoitetaan vain kykyä lukea ja ymmärtää kirjoitettuja tekstejä. Kansallisessa lukutaitostrategiassa lukutaito nähdään laajempänä kokonaisuutena. Strategian lähtökohtana on monilukutaito, jolla tarkoitetaan taitoa lukea, ymmärtää ja tulkita sekä kirjoittaa ja tuottaa monimuotoisia tekstejä erilaisissa ympäristöissä ja erilaisin välinein.

Monilukutaito käsitteenä kattaa kaikki lukutaidot perinteisestä luku- ja kirjoitustaidosta esimerkiksi medialukutaitoon sekä visuaaliseen lukutaitoon ja datanlukutaitoon. (Kansallinen lukutaitostrategia 2030.)

PISA-tutkimuksissa *”Lukutaito on tekstien ymmärtämistä, käyttöä, arviointia, reflektointia sekä niiden lukemiseen sitoutumista lukijan omien tavoitteiden saavuttamiseksi, tietojen ja valmiuksien kehittämiseksi sekä yhteiskuntaelämään osallistumiseksi.”* (PISA 2022 ensituloksia). Määritelmä lähestyy lukutaitoa kykyinä hyödyntää tekstiä erilaisissa tilanteissa. Se sisältää mekaanisen lukutaidon lisäksi kyvyn arvioida luettua kriittisesti: kuka tekstin on kirjoittanut, mitä tekstillä tavoitellaan, mikä on tekstin tyyli jne.

PISA-tutkimuksissa myös teksti ymmärretään laajasti. Teksti on myös taulukoita, kuvioita, kuvia ja karttoja, jotka tuovat lisäinformaatiota kirjoitetun tekstin oheen. Tutkimuksessa lukutaidon edellytyksiä ovat myös tiedonhakutaito ja kyky yhdistellä lähteitä. (PISA 2022 ensituloksia.)

PIRLS-tutkimuksissakin lukutaito ymmärretään funktionaalisesti. Niissä *”Lukutaito on yhteisön vaatimien ja/tai yksilön arvostamien kirjoitettujen tekstien ymmärtämistä ja käyttöä. Lukijat rakentavat merkityksiä monista erilaisista teksteistä. He lukevat oppiakseen, osallistuakseen lukijayhteisöihin sekä koulussa että vapaa-aikana ja viihtyäkseen.”* PIRLS-tutkimuksissa lukijat nähdään osana yhteisöä ja yhteiskuntaa. Lukutaidossa keskeisinä kykyinä nähdään moninaisten tekstien tulkitseminen ja arvioiminen. Lukutaitoon liitetään lisäksi tiedonhakutaidot sekä lukukokemuksen jakaminen vaihtelevissa viestintäympäristöissä. Myös PIRLS-tutkimuksissa tekstit sisältävät kirjoitettua tekstiä täydentäviä kuvia, videoita ja ääntä. (Leino, 2023.)

Perusopetuksen opetussuunnitelmassa lukutaito perustuu laajaan tekstikäsitteeseen. Keskeisiä lukutaidon osa-alueita ovat monimuotoisten tekstien tuottamisen ja tulkinnan sekä tiedon hankinnan ja jakamisen taidot. Opetuksessa pyritään lukemiseen innostamiseen, elämysten saamiseen ja jakamiseen, kulttuurintuntemuksen syventämiseen sekä kielen ja mielikuvituksen

rikastamiseen. Lisäksi tavoitteena on opettaa mediasisältöjen tuottamista ja tulkintaa sekä niiden ymmärtämistä kulttuurisena ilmiönä. (POPS 2014.)

4.2 Lukutaitotyön määritelmästä kirjastoissa

Kyselyssä ei määritelty lukutaidon, lukutaitotyön tai lukemisen edistämisen käsitteitä, mikä hämmensi osaa vastaajista ja toi esiin sen, että lukutaitokeskustelulle olisi tarvetta kirjastokentällä. Avin kyselyssä kirjastoille termit 'lukutaitotyö' ja 'lukemisen edistäminen' kattoivat kirjastolain (1492/2016) 2§:n tavoitteen "lukemiskulttuurin ja monipuolisen lukutaidon edistäminen".

Vastauksissa oli havaittavissa, että kirjastoissa on omaksuttu arkikieltä laajempi sisältö lukutaito-käsitteelle. Lukutaito nähtiin monilukutaitona, mutta se ei näy varsinaisessa lukutaitotyössä. Termi 'kirjastojen lukutaitotyö' jää usein hahmottomatta. Tämä näkyy sekä kirjastojen vastauksissa että Padlet-vastauksissa.

"Koska lukutaitotyö ei ollut meille tuttu käsitteenä, sen toteutumista kirjastomme toiminnassa on hankala arvioida. Eikö kirjaston peruspalveluiden toteuttaminen (riittävä valikoima, yhdenvertaisuus, saatavuus, saavutettavuus) ole lukutaitotyötä sekin?"

"On syytä erottaa toisistaan lukutaitotyö ja "suunnitelmalliset lukemista edistävät toimet" sekä "lukemista edistävät palvelut ja toimintamuodot, joilla eri kohderyhmiä innostetaan ja kannustetaan lukemaan!"

"Meidän näkemyksemme mukaan lukutaitotyö on eri asia kuin lukemisen edistäminen. Olemme vastanneet kyselyyn siitä näkökulmasta, että kysymykset koskevat taitojen opettamista, eivät lukemaan innostamista ja kannustamista. Lukutaito-termin merkitys on hieman ongelmallinen."

Useissa lukutaitoa kuvaavissa määritelmässä lukutaito käsitetään funktionaaliseksi taidoksi. Se tarjoaa kirjastoille lukuisia tulokulmia lukutaitotyöhön. Funktionaalista lukutaitoa edistävä lukutaitotyö ei ole vain mekaanista lukemaan opettamista. Sen lisäksi tuodaan esiin esimerkiksi kulttuurisia sisältöjä, rakennetaan lukijuutta erilaisilla tekstimuodoilla ja innostetaan lukemaan. Näin ymmärrettynä lukutaitotyö toimii kattokäsitteenä erilaisille menetelmille, joita kirjastoissa käytetään esimerkiksi lukemaan innostamisessa.

Avi kysyi, onko kirjastossa lukutaitotyötä ja -palveluja ohjaava strategia tai toimintasuunnitelma ja jos on, miten lukutaitotyö on määritelty siinä. Kaikista vastaajista 45 % (n=109) kuvaili, miten lukutaitotyö on määritelty. Kirjastojen vastauksissa lukutaitotyö oli useimmiten määritelty konkreettisina toimenpiteinä "kirjastonkäytön opetusta ja kirjavinkkausta tietyille ikäluokille".

Strategiset määritelmät, kuten "Innostetaan lukemaan ja monipuolistetaan lukutaitoa." ja "[Lukutaitotyö on määritelty] lukutaitoa vahvistavaksi ja lukemista edistäväksi työksi" olivat poikkeuksia vastausten joukossa. Vastauksissa viitattiin yhteistyösopimuksiin, kulttuurikasvatussuunnitelmiin, kulttuuripolku- ja

kirjastopolkusuunnitelmiin, joissa kerrottiin lukutaitotyö määritellyn, mutta kyselyn vastauksissa määritelmiä ei avattu.

"Meillä on toimintasuunnitelma koulun kanssa tehtävästä yhteistyöstä ja varhaiskasvatuksen kanssa tehty yhteistyösopimus."

Joissain vastauksissa todettiin, ettei lukutaitotyötä oltu määritelty.

"Lukutaitotyötä ei ole suorasanaisesti määritelty, mutta sen lähtökohtia ja tavoitteita on kirjattu [kunnan] kirjastopalveluiden ja koulujen yhteistyösuunnitelmaan."

Muutamissa vastauksissa viitattiin kirjaston työntekijään, jonka tehtävänkuvaaan lukutaitotyö kuului, ja ilmeisesti myös käsitteen määrittely *"erikoiskirjastovirkailijan toimenkuvan yksi osa-alue on lukutaitotyö"*. Monenlaisia toimintasuunnitelmia kirjastoissa siis oli, mutta lukutaitotyön määritelmä oli useimmissa kirjastoissa epäselvä tai sitä ei avattu vastauksissa.

Vastausten perusteella lukutaitotyön määritelmä, toimintasuunnitelma ja tavoitteet menevät keskenään sekaisin tai niillä tarkoitetaan samaa asiaa. Lukutaitotyön määrittelyyn kirjastossa ja kunnassa palataan luvussa 6.

4.3 Lukutaidon taso Suomessa

Tutkimuksissa on todettu lukutaidon heikentyneen Suomessa. Vuosina 1990–1991 toteutetun IEA:n kansainvälisen lukutaitotutkimuksen (Reading Literacy Study) tuloksissa suomalaiset 3- ja 8-luokkalaiset olivat osaamiseltaan parhaita 31 vertailumaan joukossa. Vuonna 2000 suomalaisten lukutaito oli vertailumaiden korkein PISA-tutkimuksessa. Lukutaito säilyi vuoden 2000 tasolla vuoteen 2006 saakka, minkä jälkeen osaaminen on ollut laskussa. Lukutaidon osaamisen lasku pysähtyi vuonna 2015, mutta jatkui uudestaan vuonna 2018. Suomalaisnuorten lukutaito on vuoden 2018 PISA-tuloksissa yhä kansainvälisesti verraten korkea, vaikka vuoden 2006 jälkeen osaaminen on laskenut lähes vuoden oppimista vastaavan määrän. (Kalenius, 2023.)

Joulukuussa 2023 saatiin tuoreimmat PISA-tulokset, joissa jälleen todettiin suomalaisnuorten lukutaidon heikentyneen. Tulos on edelleen OECD-maiden keskiarvoa korkeampi, mutta pisteet laskivat merkittävästi (30). Heikkojen lukijoiden osaaminen on heikentynyt entisestään, ja erinomaisia lukijoita oli vähemmän. Lisäksi tyttöjen osaaminen on laskenut poikia enemmän. (Hiltunen, 2023.)

Kansallisen koulutuksen arviointikeskus (Karvi) selitti PISA-arvioinnissa esiin tulleita vapaa-ajan lukemiseen liittyviä huomioita: *"Lukemisharrastus tukee osaamisen kehittymistä. Päivittäin lukemista harrastavat oppilaat saavat kolmannella luokalla yli vuoden etumatkan verrattuna niihin, jotka lukevat harvemmin kuin kerran viikossa. Sekä äidinkielen että matematiikan taidot kehittyvät ensimmäisinä kouluvuosina sitä paremmin, mitä enemmän oppilas lukee vapaa-ajallaan. Yhdeksännellä luokalla lukemisharrastuksella on positiivinen yhteys äidinkielen osaamiseen. Suurin merkitys on sillä, lukeeko edes yhden kirjan kuukaudessa. Vaikka lukemista harrastavat eniten korkeimmin*

koulutettujen huoltajien lapset, lukemisharrastus on voimakkaasti yhteydessä oppilaiden osaamiseen huoltajien koulutustaustasta riippumatta.” (Koulu ei voi... 2023.)

Kouluterveyskyselyn tulokset osoittivat vuonna 2023, että vapaa-ajan lukeminen on lisääntynyt hieman kahdessa vuodessa 8. ja 9. luokalla (2,2 prosenttiyksikköä), ammatillisissa oppilaitoksissa (2,9 prosenttiyksikköä) ja lukiossa (4,5 prosenttiyksikköä). (Kouluterveyskysely, 2023.)

PIRLS -tutkimuksessa arvioidaan kansainvälisesti 4. luokan oppilaiden luetun ymmärtämistä. Viimeisimmän PIRLS 2021 -tutkimuksen ensitulokset julkaistiin keväällä 2023. Kansainvälisesti Suomen oppilaat ovat edelleen kärjen tuntumassa, mutta pisteitä saavutettiin merkitsevästi vähemmän kuin aikaisemmassa arvioinnissa vuonna 2016. (Puoli tuntia lukemista, 2023.) Aiempien PIRLS-tutkimusten tavoin varhaisten lukemiseen liittyvien kokemusten määrällä oli selvä yhteys lapsen lukutaitoon kaikissa maissa: lapsilla, joiden kanssa oli harrastettu usein lukemiseen liittyvää toimintaa, oli keskimäärin parempi lukutaito kuin muilla lapsilla (Puoli tuntia lukemista, 2023).

Aikuisten lukutaitoa selvitetään OECD-maiden PIAAC-tutkimuksessa, josta viimeisimmät julkaistut aineistot on kerätty vuosina 2011 ja 2012. Lähes 2/3 suomalaisesta aikuisväestöstä oli hyviä lukijoita, kun OECD-maiden keskimääräinen osuus tällä tasolla oli 50 %. Suomalaisesta aikuisväestöstä 11 %:lla oli suuria vaikeuksia lukehtävien kanssa. Aikuisista 16-65 -vuotiaista tähän ryhmään kuului Suomessa noin 370 000 henkilöä. Loppuvuodesta 2024 on luvassa päivitetty selvitys.

Lasten ja nuorten säätiö kysyi yläkouluikäisiltä lukutottumuksista vuosina 2019-2020. Kyselyn 1581 vastaajasta vain viidennes lukee usein vapaa-ajallaan. Yli 60 % lukisi enemmän, jos teksteissä käsiteltäisiin kiinnostavampia aiheita. Neljännnes piti lukemista ”siistinä”, mutta puolet on sitä mieltä, että lukeminen olisi hyväksi. Kolmannes piti lukemista hyvänä ajanvietteenä. (Kysely: Nuoret lukisivat enemmän..., 2020.)

Lukutaidon hiipumisen syitä ei ole tutkittu systemaattisesti. Vapaa-ajan vietto ja koulut ovat muuttuneet voimakkaasti koko 2000-luvun. Myös digitaalisen teknologian käyttö on yleistynyt.

Tilastokeskuksen vapaa-aikatutkimus toteutetaan noin 10 vuoden välein. Tutkimus kattaa Suomessa asuvat yli 10-vuotiaat henkilöt. Viimeisin tiedonkeruu on vuodelta 2017. Sen mukaan luettujen kirjojen määrä oli huomattavasti vähentynyt verrattuna 1980-luvun määrään.

Vapaa-aikatutkimuksessa aktiivilukijana pidetään henkilöä, joka lukee vähintään 10 kirjaa puolen vuoden aikana. 10-14 -vuotiaista aktiivilukijoita oli 23 % (1980-luvun alussa 61 %). Aktiivilukijoita 15-24 -vuotiaista miehistä oli vain 4 % (1980-luvulla 40 %). Samanikäisistä naisista 8 % oli lukenut vähintään 10 kirjaa puolen vuoden aikana (1980-luvun alussa yli puolet). (Hanifi, 2022.)

4.4 Lukutaidon valtakunnallisia edistämistoimia

Suomessa lukutaitoa on edistetty myös hankkeilla. *Kirjataloot* oli Suomen kulttuurirahaston hanke, joka nosti hetkellisesti yleisten kirjastojen kirjahankintamäärärahoja. Vuosien 2008–2011 aikana hanke tuki yleisten kirjastojen kirjahankintoja n. 3,5 miljoonalla eurolla koko maassa.

Suomen Kulttuurirahasto ja Kopiosto aloittivat vuonna 2017 alakouluille suunnatun, kirjallisuuskasvatusta ja lukemaan innostamista kehittävän *Lukuklaani-hankkeen*. Keväällä 2019 hanke laajeni yläkouluihin, ja sitä oli toteuttamassa Kulttuurirahaston lisäksi Lastenkirjainstituutti. Lukuklaani -hankkeen tavoitteena oli tukea ja parantaa lasten ja nuorten lukutaitoa ja -harrastusta ja luoda lukemista edistäviä ympäristöä. Alakoulut innostettiin luomaan ja kehittämään koulukirjastoja ja 281 koulua palkittiin yhteensä 600 000 eurolla. Rahoitus käytettiin lukunurkkauksiin, kirjavinkkaukseen ja lukemisen tempauksiin.

Lukuklaanin yläkoulun osuus koostui kirjapaketeista, joita toimitettiin jokaiseen yhtenäis- ja yläkouluun. Paketin mukana tuli Lukuklaani-käsikirja opettajille. Lukuklaaniohjelmassa järjestettiin täydennyskoulutusta opettajille yhteistyössä äidinkielenopettajien paikallisyhdistysten kanssa.

Opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittama *Lukuinto*-hanke toimi vuosina 2012–2015. Hanke kohdistui 6–16 -vuotiaisiin lapsiin ja nuoriin, heidän vanhempiinsa sekä opettajiin ja kirjastoammattilaisiin. Hanketta pilotoitiin 30 paikkakunnalla, joissa kehittämistyön aloittivat koulu- ja kirjastoparit yhteisillä hankkeilla. Hankkeen vaikutuspiirissä oli 15 000 koululaista. Koulu- ja kirjastopareille järjestettiin täydennyskoulutusta monilukutaidosta ja sitä edistävästä menetelmästä. Lukuinto edisti pilottipaikkakunnilla monilukutaidon osaamisen lisäksi myös lukemista sekä paransi lukutaidon ja lukemisen valmiuksia.

Opetus- ja kulttuuriministeriö jatkoi lukemisen edistämistä avustamalla *MOI - Monilukutaitoa opitaan ilolla* -hanketta vuosina 2019–2020. Hanke suunnattiin varhaiskasvatuksesta toisluokkalaisiin sekä kirjasto- ja kulttuurialan henkilöstölle. Tavoitteena oli kehittää toimintamalleja monilukutaidon edistämiseen sekä vahvistaa asian parissa työskentelevien aikuisten osaamista.

Opetushallituksessa toiminut *Lukuliike* johti vuonna 2021 julkaistun Kansallisen lukutaitostrategian 2030 laadintaa. Lukuliikkeen työtä jatkaa *Lukutaito-ohjelma*, joka luo vuoropuhelua lukutaitotyötä tekevien välille osana lukutaitostrategian toimeenpanoa. Vuonna 2024 käynnistetty kaksikielinen lukutaitoverkosto kokoaa lukutaitotoimijoita omaehtoiseen yhteiseen työhön ja keskusteluun. (Lukutaito-ohjelma, 2024.)

4.5 Lukutaitotyö kirjastoissa

Kirjastolaissa (1492/2016) lukemisen tukeminen säädettiin näkyvästi kirjaston tehtäväksi (2§). Yhtenä lain tavoitteista on lukemiskulttuurin ja monipuolisen lukutaidon edistäminen. Kirjaston tehtäväksi (6§) on säädetty mm.

3) edistää lukemista ja kirjallisuutta;

4) tarjota tietopalvelua, ohjausta ja tukea tiedon hankintaan ja käyttöön sekä monipuoliseen lukutaitoon.

Hallituksen esityksessä laiksi yleisistä kirjastoista (238/2016) lukemisen ja kirjallisuuden edistämiseksi tarkoitetaan kaikille väestöryhmille suunnattuja palveluja ja toimintamuotoja, kuten lukupiirejä ja verkkokursseja. Esityksessä visioidaan kirjaston järjestävän päiväkotien, koulujen, oppilaitosten ja kansalaisjärjestöjen kanssa työpajoja, kirjavinkkausta ja kirjailijavierailuja. Monipuolisella lukutaidolla viitataan erilaisten mediasisältöjen vastaanottamisen ja tuottamisen sekä tieto- ja viestintäteknologian käytön ohjaukseen.

Lain tehtävät ovat laajat ja monipuoliset. Kirjaston henkilöstöltä edellytetään aiempaa laajempaa ja syvempää ohjauksellista osaamista sekä tieto- ja kulttuurisisältöjen tuntemusta ja hallintaa. Alueellista kehittämistehtävää hoitavat kirjastot (AKE-kirjastot) kehittävät ja tukevat kirjastojen osaamista. Valtakunnallinen erityistehtävä (Erte), joka tukee lasten ja nuorten lukemista ja lukutaidon edistämistä, on annettu Seinäjoen kaupunginkirjastolle.

Jo ennen uudistettua lakia kirjastot olivat panostaneet lukemisen edistämiseen. Myös valtionhallinto on jakanut valtionavustuksia kirjastoille lukemisen edistämisen menetelmien monipuolistamiseksi 1990-luvulta lähtien (Kekki, 2013).

Lukemisen edistämiseen kirjastoille myönnettyistä valtionavustuksista on kattavasti tilastoja vasta viime vuosilta. Aluehallintovirastot ovat vuodesta 2020 lähtien myöntäneet kokeilu- ja kehittämistoiminnan valtionavustuksia neljään kokonaisuuteen, joista yksi on lukemisen edistäminen. Vuosina 2020–2024 tämän kokonaisuuden hankkeisiin on myönnetty yhteensä lähes 4 miljoonaa euroa 230 hankkeelle. Hankkeiden saaman avustuksen keskiarvo on noin 17 000 euroa eli hankkeet ovat pääosin melko pieniä.

Kirjastojen lukemisen edistämisen hankkeista ja niiden vaikutuksista ei ole tutkittua tietoa, mutta etenkin pienet kirjastot pitävät valtionavustuksia lähes ainoana mahdollisuuksina kehittää toimintaansa. Hanketoiminnasta on tullut perustyötä, kun lukemisen edistämishankkeiden tulokset ovat levinneet ja vakiintuneet käytännöiksi: esimerkiksi kirjavinkkaus, lukudiplomit sekä koulun ja kirjaston yhteistyöhön rakennetta tuovat kirjastopolut ja -reitit.

Teija Mursula arvioi kirjastojen lukemisen edistämisen hankkeiden vaikuttavuutta. Arvioidut hankkeet olivat saaneet rahoitusta aluehallintovirastoilta vuosina 2016–17. Mursula haastatteli hankkeiden toteutuksessa mukana olleita kirjastolaisia. Vaikuttavuutta arvioitiin kolmessa hankkeen vaiheessa: ennen rahoituksen myöntämistä, hankkeen toteutusvaiheessa sekä hankkeen päättymisen jälkeen. Suurimmat vaikutukset hankkeissa saatiin aikaan konkreettisten palvelujen ja osaamisen kehittämisessä. Hankkeet kehittivät myös yhteistyötä ja verkostoja. Hankkeiden vaikutukset näkyivät työyhteisössä, kunnan tasolla ja alueellisesti.

Saavutettavuuskirjasto Celia on on valtion virastona vuodesta 1978 vastannut näkövammaisten ja muiden lukemisesteisten kirjastopalveluista. Tiivis yhteistyö kuntien kirjastojen kanssa parantaa Celian palvelujen saavutettavuutta ja tunnettuutta.

4.6 Lukutaitotyötä Ruotsissa ja Virossa

4.6.1 Ruotsi

4.6.1.1 Lainsäädäntö, kansalliset tavoitteet ja vastuunjako

Suomen ja Ruotsin kirjastolaeissa on useita yhtäläisyyksiä, mutta myös eroja. Molemmille on yhteistä lukemisen ja lukutaidon edistäminen.

Ruotsissa kirjastolaki kattaa kaikki julkisesti rahoitetut kirjastot, myös koulu - ja korkeakoulukirjastot, kun taas Suomessa laki koskee vain yleisiä kirjastoja. (Bibliotekslag, 2013)

Vuoden 2022 tilastotietojen mukaan Ruotsin kirjastojen määrä on vähentynyt, mutta koulukirjastoja on tullut lisää. Neljäsosa yleisten kirjastojen henkilöstöstä työskenteli erityisesti lasten ja nuorten parissa ja kaksi kolmasosaa toiminnasta kohdistui heihin. Koululaisista 48 prosentilla oli käytössään koulukirjasto, jossa oli vähintään puolipäiväinen työntekijä tai kunnan kirjastoon integroitu koulukirjasto. (Kungliga biblioteket, 2023)

Ruotsin kirjastolaissa kirjastojen tulee priorisoida vammaisia, kansallisia vähemmistöjä ja henkilöitä, joiden äidinkieli on muu kuin ruotsi. Kirjastojen on kiinnitettävä erityistä huomiota lasten ja nuorten kielenkehitykseen ja lukemisen edistämiseen. Laki edellyttää, että kunnat ja alueet laativat suunnitelmia kirjastotoiminnastaan. Vastaavia kirjauksia ei ole Suomen kirjastolaissa.

Ruotsissa on määritelty selkeästi lukemisen edistämisen keskeiset toimijat kansallisella, alueellisella ja paikallisella tasolla sekä niiden tehtävät, vastuut ja roolit (Carlsson, 2024). Ohjaavat kansalliset tavoitteet ja vastuunjako ovat kiinnostavia, sillä Suomessa ei ole tehty vastaavia poliittisia päätöksiä ja nimenomaista vastuunjako.

Ruotsissa hallitus on asettanut kansallisia tavoitteita kirjallisuuden ja lukemisen edistämiseksi. Jokaisella ruotsalaisella on oltava omien edellytystensä perusteella ja taustasta riippumatta mahdollisuus kehittää hyvää lukutaitoa ja saada käyttöönsä laadukasta kirjallisuutta.

Lukemisen ja lukutaidon edistämällä katsotaan olevan sekä yksilöllinen että yhteiskunnallinen merkitys. Edistäminen on useiden yhteiskunnallisten toimijoiden vastuulla. Koska resurssit tulevat monilta politiikanaloilta, tarvitaan yhteisiä kansallisia tavoitteita työn ohjaamiseksi. Yleistavoitteena on parantaa lukutaitoa, jotta yhä useammat ihmiset lukisivat sekä tieto- että kaunokirjallisuutta. Lisäksi tavoitteena on lisätä tietoisuutta lukemisen merkityksestä koulutukselle, sivistykselle ja yhteiskunnalliselle osallistumiselle. Kansallisten tavoitteiden tulisi ohjata valtion viranomaisten työtä sekä innostaa ja ohjata kuntia ja alueita. Ruotsissa on poliittista tahtoa nähdä lukeminen ja lukemisen edistäminen kaikkia koskettavana asiana. (Läsa för livet, 2013.)

Ruotsissa viranomaisyhteistyö lukemisen edistämässä koskee ennen kaikkea valtion kulttuurineuvostoa (Statens kulturråd), Opetushallitusta (Statens

skolverk) ja saavutettavan median viranomaista (Myndigheten för tillgängliga medier).

4.6.1.2 Ruotsin valtion kulttuurineuvoston tehtäväkenttä on laaja

Kulturrådet käynnistää, koordinoi ja seuraa lukemista edistäviä toimia, joilla on kansallista strategista merkitystä. Sitä voidaan kuvata yksinkertaisesti Ruotsin "lukemisen edistämismääräyksi" (Carlsson, 2024).

Kulturrådet myöntää avustuksia lukemista ja kirjallisuutta edistäviin aloitteisiin ja toimiin, tukee yleisten kirjastojen ja koulukirjastojen hankintaa, kirjallisuuden julkaisua ja jakelua kirjastoihin.

Kohdennetuista tukitoimista voidaan mainita mm. Bokstart-toiminta, jolla edistetään pienten lasten kielellistä kehitystä sekä vuosittain julkaistava lasten- ja nuortenkirjaluettelo, jossa on noin 200 laadukasta kirjallisuuden nimikettä koulujen, kirjastojen ja suuren yleisön innostamiseksi.

Kulturrådet nimittää joka toinen vuosi Lukulähettilään edistämään lasten ja nuorten lukemisesta. Lukulähettilään tehtävänä on myös nostaa lukemisen julkiseen keskusteluun demokraattisen yhteiskuntakehityksen kannalta.

Lisäksi Kulturrådetin tehtävänä on seurata ja levittää tietoa lukemista edistävästä menetelmästä ja tutkimuksesta mm. Digiteket-oppimisalustalla. Kulturrådetin asettama neuvoa-antava Läsrådet edistää ja koordinoi lukemisen edistämistyötä kulttuurin alalla, kouluissa, kansalaisyhteiskunnassa, kansansivistystyössä ja elinkeinoelämässä. Kulturrådet vastaa tiedon keräämisestä, seuraa alan tutkimusta ja tunnistaa kehittämistarpeita.

4.6.1.3 Saavutettavan median viranomainen kehittää palveluja lukemisesteisille

Toinen lukemista edistävä kansallinen toimija Myndigheten för tillgängliga medier (MTM) pyrkii kehittämään välineitä, menetelmiä ja osaamista lukemisesteisille. MTM julkaisee selkokielistä kauno- ja tietokirjallisuutta. Lisäksi MTM tarjoaa koulutusta lukuasiamiehille sekä täydennyskoulutusta ja neuvontaa yleisille kirjastoille sekä muille toimijoille.

4.6.1.4 Opetushallitus vastaa koulujen lukutyöstä

Statens skolverk vastaa koulussa tehtävästä lukutyöstä. Ruotsissa kirjastolaki sovelletaan myös koulukirjastoihin. Niistä säädetään myös koululaissa. Ne kuuluvat koulutarkastuksen valvonnan piiriin ja rehtorin vastuualueeseen. Mietinnössä Skolbibliotek för bildning och utbildning (SOU 2021:3) ehdotetaan toimenpiteitä koulukirjastojen vahvistamiseksi muun muassa lisäämällä koulutettujen koulukirjastonhoitajien saatavuutta.

4.6.1.5 Alueelliset ja kunnalliset kirjastot

Alueelliset kirjastot tukevat kuntien kirjastojen lukemisen edistämistä, kirjallisuuden välitystä ja kielenkehitystä. Kirjastolaki edellyttää kunnilta kirjallista suunnitelmaa kirjastojen toiminnaksi. Näissä suunnitelmissa yli 90 prosentissa mainitaan lukemisen edistäminen eri kohderyhmille, erityisesti lapsille. Kuntien kirjastot työskentelevät laajasti ja yhteistyössä muiden kanssa lukemaan innostamisessa ja lukuhalun herättämisessä. Tavoitteena on syventää

ja ylläpitää jo saavutettua lukutaitoa täydentäen koulujen lukutaitotyötä. (Carlsson, 2024.)

4.6.2 Viro

Virossa toimii Lastenkirjallisuuden keskus, joka kulttuuriministeriön tuella koordinoi kansallista lasten lukemisen ohjelmaa nimeltään Lugesisu. Hanke alkoi 2019 ja sai innoituksensa Suomen Lukuliikkeestä. Viron lukuhanke on erityisen arvokas pienille kirjastoille, jotka saavat hankkeesta vetoapua paikallisiin tapahtumiin ja toimiin. Hanke tukee myös lukemisen edistämistä kouluissa opetussuunnitelman mukaisesti. Ohjelmaan osallistuvien kirjastojen määrä on kasvanut vuosi vuodelta. Korona-aikana rahoitusta lisättiin. Ohjelma edistää erityisesti 5-13 -vuotiaiden lukemista mm. kirjastohenkilökunnan täydennyskoulutuksella ja valmiilla sisällöillä.

Kansallista koko kansaa koskevaa lukemisen edistämisen ohjelmaa Virossa ei ole. Viime vuosina ei myöskään ole tutkittu lukemista kansallisesti.

PISA-vertailun mukaan lukemisen taso Virossa on noussut vuodesta 2006 vuoteen 2019 noin 500 pisteestä 520 pisteeseen.

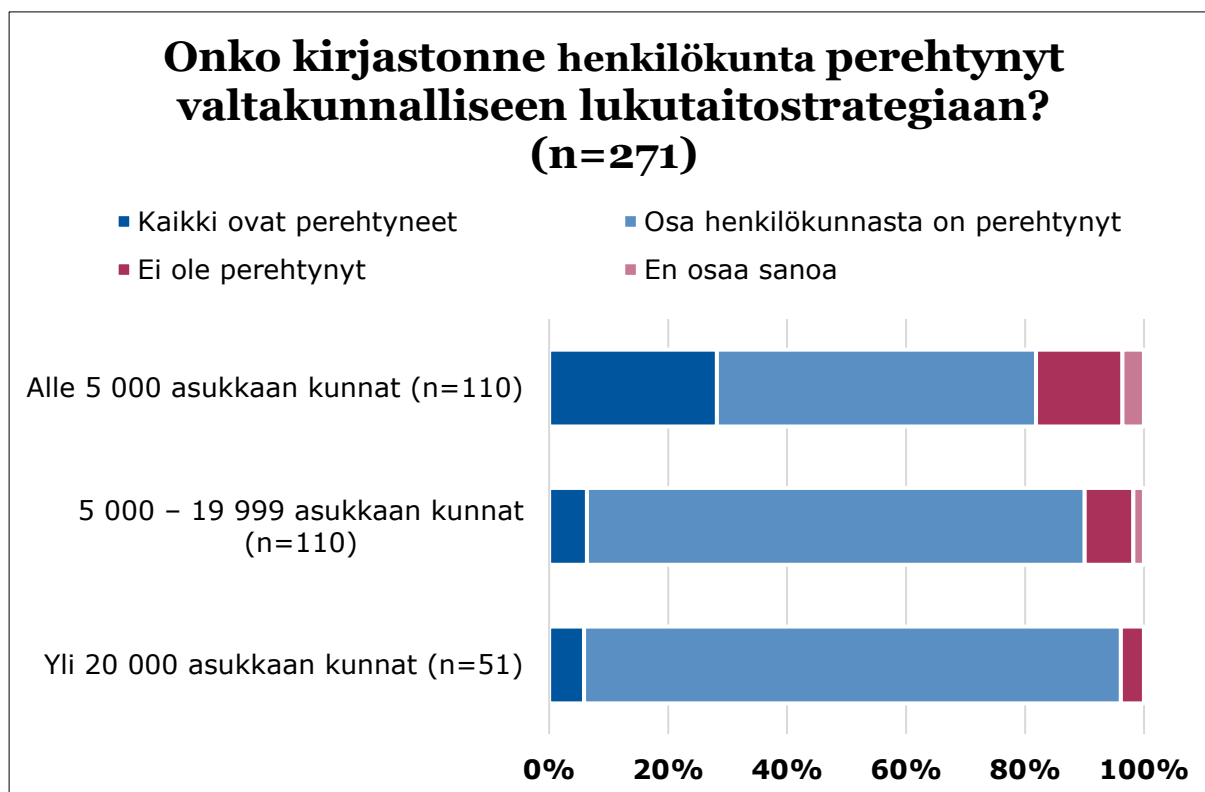
Virossa tehdään kymmenen vuoden välein ajankäytön tutkimus. Kuten monissa muissakin maissa, päivittäiseen lukemiseen käytetty aika on 20 vuodessa pudonnut 10-14 -vuotiailla, pojilla vielä selvemmin kuin tytöillä. Nuorilla 15-24 -vuotiailla luvut ovat hieman erilaiset. Pudotus on pysähtynyt jo vuoden 2010 tutkimuksessa, ja tytöillä jopa lähtenyt seuraavaan tutkimukseen mennessä nousuun. (Veeber, 2023.)

5 Mielletäänkö valtakunnallinen lukutaitostrategia kirjastotyötä ohjaavaksi normiksi?

Valtakunnallinen lukutaitostrategia ei ole kaikissa kirjastoissa toimintaa ohjaava asiakirja, mutta suurimmassa osassa kirjastoja siihen on perehdytty.

Kansallinen lukutaitostrategia julkaistiin marraskuussa 2021. Avin kyselyssä kysyttiin, onko kirjastojen henkilökunta perehtynyt tähän strategiaan, jossa kirjastot kuvataan yhtenä keskeisistä toimijoista.

Kuva 1 Kirjastojen henkilökunnan perehtyneisyys valtakunnalliseen lukutaitostrategiaan kuntakoon mukaan 2023.

Alle 5 000 asukkaan kunnissa koko henkilökunnan perehtyneisyys oli suurempi kuin isoissa kirjastoissa. Pienissä kunnissa 28% vastasi koko henkilökunnan perehtyneen lukutaitostrategiaan. Isommissa kirjastoissa vastaava osuus oli 6%. Vähintään osa henkilökunnasta oli perehtynyt kaikissa kirjastoissa yli 80 prosenttisesti.

Pienissä kirjastoissa oli eniten myös niitä, joissa strategiaan ei oltu perehdytty. Mitä isompi kunta, sitä enemmän strategiaan perehtyneitä.

Kirjasto nähdään keskeisenä toimijana valtakunnallisen lukutaitostrategian kaikissa kolmessa suuntaviivassa. Strategia avaa kirjaston eri rooleja kunnan lukutaitotyön kokonaisuudessa. Se myös tarjoaa toimenpide-ehdotuksia kuntien lukutaitotyön kehittämiseksi ja rakenteiden luomiseksi, joten se on hyödyllinen verkostomaista lukutaitotyötä luodessa ja kirjaston roolia lukutaitotyössä määriteltäessä.

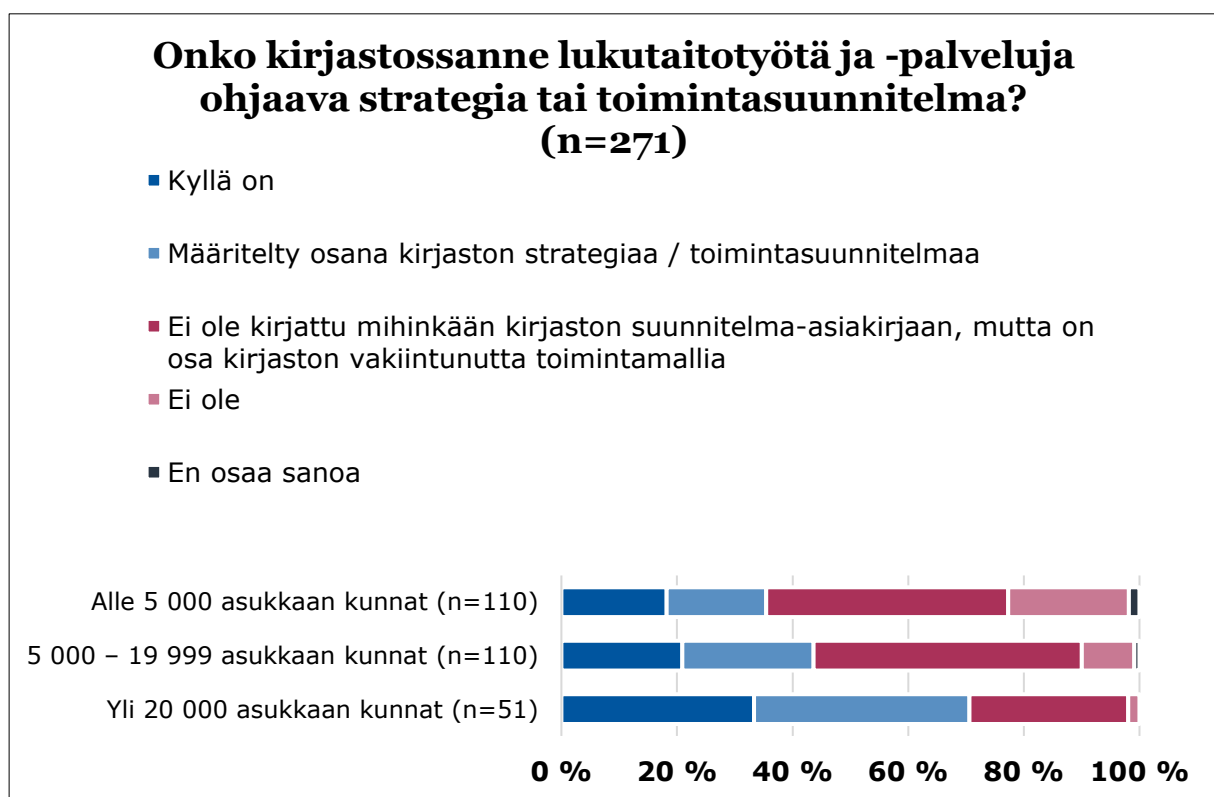
6 Perustuuko lukutaitotyö suunnitelmiin?

Lukutaitotyötä ja -palveluja ohjaava strategia tai toimintasuunnitelma oli yleisempi suurissa kuin pienissä kunnissa. Lukutaitotyön tavoite kuvattiin yleisimmin kirjastotyön näkökulmasta, joten myös tavoitteiden saavuttaminen arvioitiin usein kirjaston toimenpiteiden toteutumisena. Alueellista lukutaitoyhteistyötä tehtiin enimmäkseen oman kirjastokimpan kesken.

6.1 Lukutaitotyötä ja -palveluja ohjaava strategia tai toimintasuunnitelma kirjastossa

Lukutaitotyötä ja -palveluja ohjaava strategia tai toimintasuunnitelma oli yleisempi suurissa kuin pienissä kunnissa. Jonkinlainen suunnitelma löytyi 70 %:ssa yli 20 000 asukkaan kuntien kirjastoja. Keskkikokoisissa kunnissa suunnitelma on 44 %:ssa kirjastoja ja pienissä kunnissa 35 %:ssa.

Kuva 2 Kirjastoissa lukutaitotyötä ja -palveluja ohjaavat strategiat tai toimintasuunnitelmat kuntakoon mukaan 2023.

6.2 Lukutaitotyön tavoitteet kirjaston strategiassa tai toimintasuunnitelmassa

Lukutaitotyön tavoitteiden määrittely vaihteli vastauksissa paljon. Tavoite kuvattiin yleisimmin kirjastotyön näkökulmasta. Harvemmin tavoite kuvattiin kuntalaisten, asiakkaiden tai yhteiskunnallisesta näkökulmasta.

"Tavoitteena on tuottaa vuosittain laadukkaita lukuharrastusta lisääviä tapahtumia, kirjailijavierailuja, satutunteja, kirjavinkkauksia jne"

"Tavoitteena on, että kirjaamalla lukutaitotyön rakenteet auki, monipuolinen ja tasa-arvoinen lukutaitotyö saavuttaa kaikki [kunnan] lapset ja lapsiperheet. Tavoitteena on saada lukuharrastus ja yhdessä lukeminen jokaisen perheen arkeen jollakin tavalla, kuten esimerkiksi päivittäin luettavan iltasadun"

muodossa. Tavoitteena on myös lisätä lukemisen kanssa puuhailua, kuten sanataidetta. Tavoitteena on tuoda kirjasto, sen palvelut, tapahtumat ja mahdollisuudet tutuksi kaikille [kunnan] lapsiperheille. Kirjastosta tulee luonteva osa perheiden ja lasten arkea. Tavoitteena on lukuilon löytäminen kotona, neuvolassa, varhaiskasvatuksessa ja koulussa.”

”Edistää lukemista ja lukutaitoa, ehkäistä syrjäytymistä.”

”Lukutaitotyöllä pyritään edistämään lasten ja nuorten lukutaitoa ja hyvinvointia.”

”Lapsi ja nuori saa oppia ja ohjausta itsenäiseen tiedonhakuun, tukea lukuharrastukseen sekä innostusta kirjallisuuden pariin.”

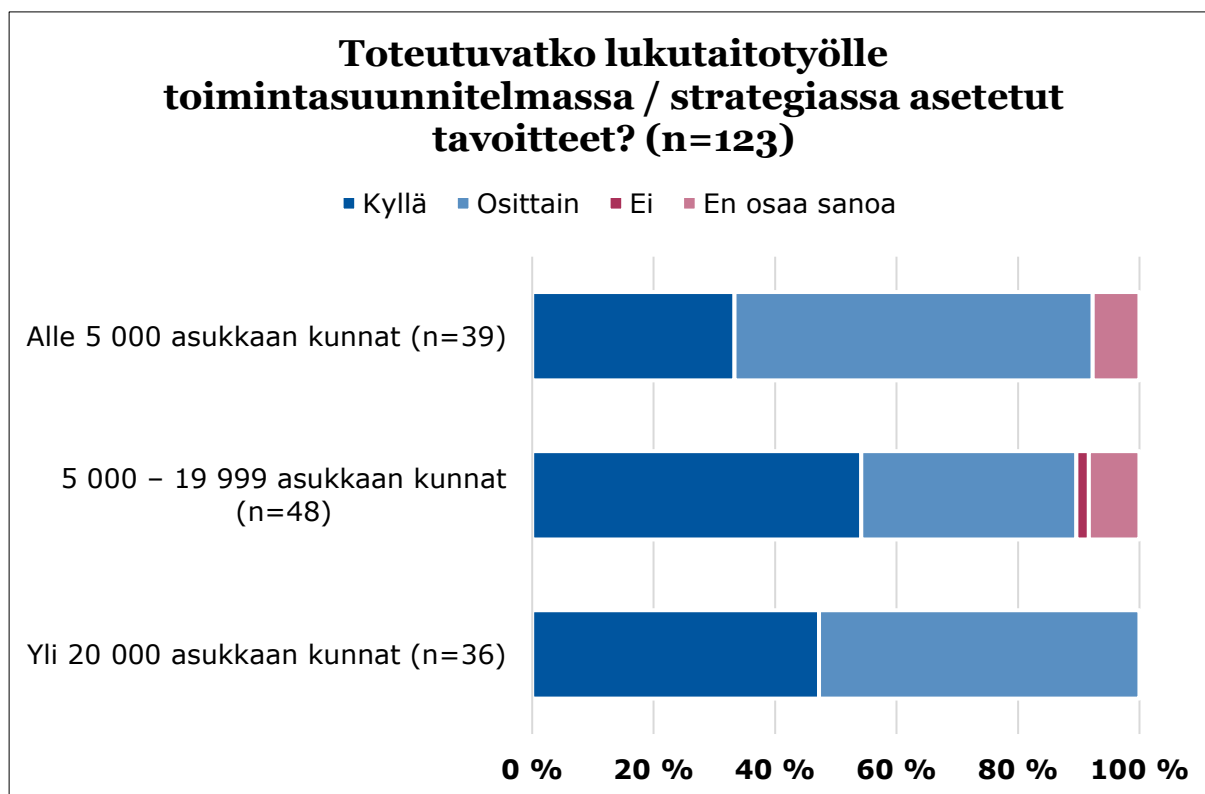
Vastauksissa pohdittiin, mitä on lukutaitotyö, ja käsitteelle kaivattiin määrittelyä. (Tätä on käsitelty myös luvussa 4.2.). Kuten aiemmin on jo todettu, kirjastolaki antaa kirjaston toiminnalle ja tavoitteille raamit, joista kirjasto oman toimintaympäristönsä tarpeisiin peilaten muovaa ja skaalaa oman toimintansa. Kirjasto määrittelee toiminnalle tavoitteet ja tavoitteiden saavuttamisen askelmerkeiksi toimenpiteet.

Kirjaston on helpompi markkinoida lukutaitotyötään eri toimijoille ja verkostoille, jos kaikki ymmärtävät tavoitteen. Eri toimijoiden yhteinen tavoite toki vaatiikin muusta kuin vain kirjastotyöstä lähtevän määritelmän.

6.3 Lukutaitotyölle asetetut tavoitteet ja niiden toteutuminen

Kirjastojen omalle toiminnalleen asettamat tavoitteet toteutuivat suurimmalla osalla vähintäänkin osittain. Vastauksissa tuotiin kuitenkin esiin, että kirjastojen oli vaikea arvioida tavoitteiden toteutumista. Tavoitteisiin yltäneet arvioivat onnistumista muun muassa kohderyhmän tavoittamisena ja kirjaston sopimien toimenpiteiden toteutumisena.

Kuva 3 Lukutaitotyölle toimintasuunnitelmassa tai strategiassa asetettujen tavoitteiden toteutuminen kuntakoon mukaan 2023.

Kun tavoitteet toteutuivat vain osittain, syiksi mainittiin yleisimmin, ettei kaikkia lapsiryhmiä tavoiteta, koska kaikki opettajat eivät tuo oppilaitaan kirjaston järjestämiin tilaisuuksiin. Myös kirjastohenkilöstön liian vähäinen määrä mainittiin usein syynä, ettei tavoitteisiin päästy. Osa vastasi 'osittain', koska toiminnassa oltiin vasta alussa.

Jos kirjasto ei ole määritellyt lukutaitotyötään, sille on vaikea asettaa tavoitteita. Tai jos sekä määrittely että tavoitteet ovat kirjaston työsuoritteita, kuten kirjailijavierailujen määriä, pyritään ikään kuin kehässä: "Lukutaitotyö on kirjavinkkausta ja tavoitteemme on tuottaa viisi kirjavinkkausta koululle." Tällaisten tavoitteiden toteutumista on helpompi seurata, mutta ne jäävät kirjastotoiminnan mittareiksi, eivätkä kerro lukutaidon tai lukemisen tavoitteista.

Lukutaidon ja lukemisen kehittymistä voi seurata esimerkiksi pyytämällä opettajien arviota, tai tutustumalla PISA-tuloksiin, kouluterveyskyselyihin ja muihin lukutaidon tasosta ja sen muutoksista kertoviin tutkimuksiin.

6.4 Kirjastojen alueelliset lukutaitotyön strategiat tai toimintasuunnitelmat

Kirjastot toimivat monissa asioissa verkostomaisesti, ja osin tätä tapahtuu lukutaitotyössäkin. Pienten ja keskisuurten kuntien kirjastoista reilu kolmannes oli mukana alueellisessa lukutaitotyötä määrittelevässä strategiassa tai toimintasuunnitelmassa. Samansuuruisista kunnista yli neljännes ilmoitti lukutaitotyön olevan osa alueen vakiintunutta yhteistyötä. Isojen kuntien

kirjastojen osalta vakiintunut alueellinen toimintatapa oli 45 %:lla ja alueellisessa strategiassa oli mukana reilu neljännes.

Silmiinpistävää on, että "En osaa sanoa"- ja "En tiedä" -vastauksia oli pienten kirjastojen osalta lähes neljännes ja keskisuurten osalta lähes viidennes. Kertooko tämä alueellisen yhteistyön löyhyydestä, moninaisuudesta vai kyselyyn vastanneista yhdistelmäjohtajista, jotka eivät ehkä tunne alueellisten verkostojen toimintaa?

Kuva 4 Kirjastojen mukanaolo alueellisessa lukutaitotyön strategiassa tai toimintasuunnitelmassa kuntakoon mukaan 2023.

Suurin osa (80 %) kirjastoista teki alueellista lukutaitoyhteistyötä oman kirjastokimppan kirjastojen kanssa. Yli puolet teki yhteistyötä alueen ake-kirjaston kanssa, noin kolmasosa Erten ja naapurikuntien kirjastojen kanssa ja hiukan alle viidesosa maakunnan kirjastojen kanssa. Usein oma kirjastokimppa koostuu naapurikunnista ja maakunnan kirjastoista, jolloin niitä mainittiin harvemmin erikseen. Näiden lisäksi muista alueellisista yhteistyökumppaneista oli vain yksittäisiä mainintoja.

Alueellisen yhteistyön tiiviys vaihteli kimpoittain ja alueittain. Kimppojen yhteistyö saattoi olla pitkälle järjestäytyneitä ja ulottua yhteisiin henkilöresursseihin. Se saattoi myös olla muodoltaan löyhempää ja keskittyä yhteisiin aineistoihin, järjestelmään ja verkostoitumiseen.

6.5 Alueellisen yhteistyön menetelmät ja tavoitteet

Tärkein alueellisen yhteistyön muoto olivat yhteiset työryhmät ja verkostot, jotka nähtiin keskeisenä osaamisen jakamisen ja kehittämisen menetelmänä. Yhteiset lukemisen edistämiseen liittyvät hankkeet ja projektit olivat toiseksi tärkein alueellisen yhteistyön muoto.

Merkittäviä alueellisen yhteistyön muotoja olivat myös kirjastokimppojen ja AKE-alueiden järjestämät yhteiset lukuhaasteet ja -kampanjat, markkinointi- ja viestintämateriaalit sekä yhteiset tapahtumat. Myös yhteiset koulutukset ja tapahtumat olivat vastaajien mielestä yleisiä yhteistyömuotoja. Lisäksi joillain alueilla jaettiin kirjavinkkareiden resursseja yli kuntarajojen ja järjestettiin kouluille laajoja massakirjavinkkauksia.

Kirjastojen mainitsemat syyt tehdä alueellista yhteistyötä tiivistyivät vastaukseen *"laatu, tehokkuus ja vaikuttavuus"*. Tiedon, hyvien käytänteiden ja ideoiden jakamisen koettiin kehittävän kirjastohenkilökunnan osaamista ja parantavan siten palvelujen laatua. Yhdessä tekeminen koettiin resurssien käytön tehokkuutta lisääväksi. Alueellisen yhteistyön koettiin myös lisäävän kirjastojen lukutaitotyön tunnettavuutta ja vaikuttavuutta.

Kunnan asukkaille alueellinen lukutaitoyhteistyö näkyi aineiston parempana saatavuutena sekä laadukkaampina ja monipuolisempina palveluina. Vastausten perusteella moni lukemisen edistämisen toimenpide, palvelu ja tapahtuma olisi jäänyt toteuttamatta ilman alueellista yhteistyötä - etenkin pienissä kirjastoissa. Erään vastaajan sanoin *"asukkaat ovat tasa-arvoisemmassa asemassa sen ansiosta, kun tiedot ja taidot jakaantuvat tasaisemmin alueellisesti."*

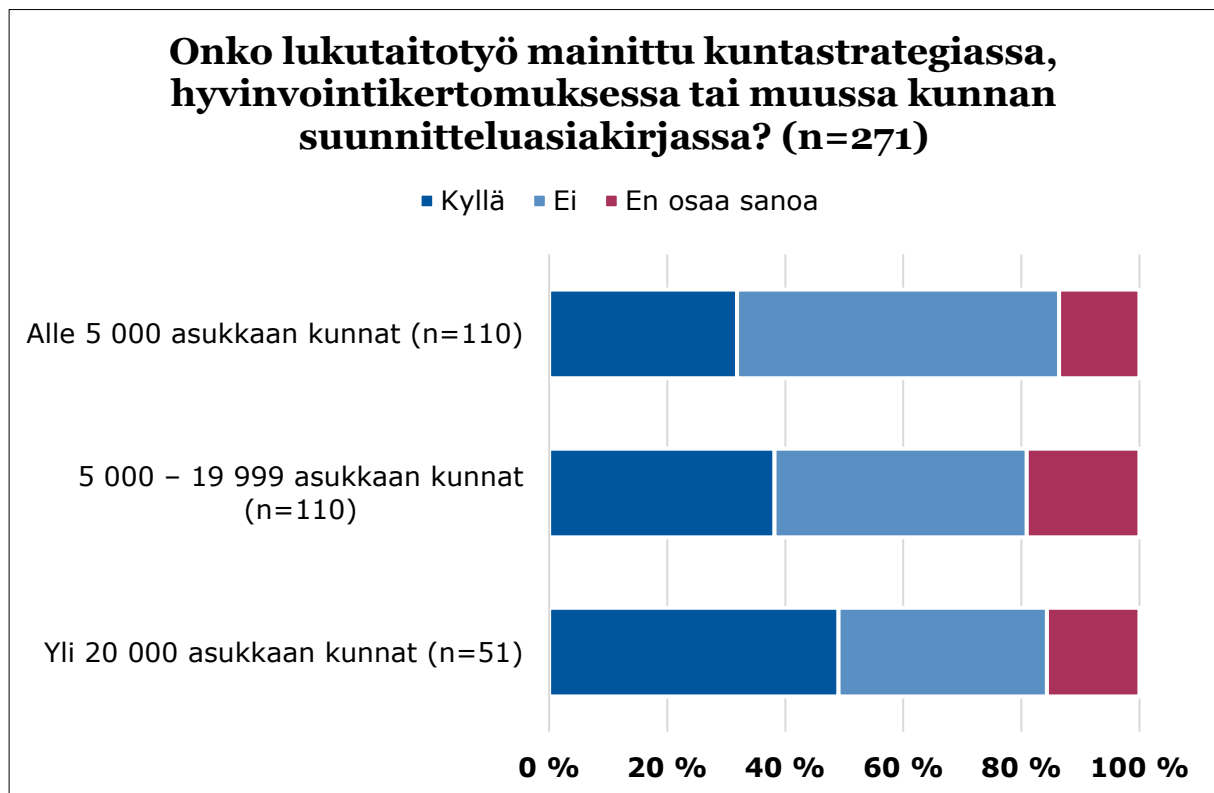
Arjen työn keskellä on joskus vaikea muuttaa näkökulmaa ja miettiä, mikä toiminnan merkitys on kuntalaisille. Tässä, kuten tavoitteiden ja toimenpiteiden kohdallakin, on joskus hyvä pohtia, miksi tehdään.

7 Miten lukutaitoyhteistyötä ohjataan kunnassa?

Kuntatasolla laadittu lukutaitostrategia oli harvoissa kunnissa, mutta yleisempää oli lukutaitotyön kirjaukset muissa kuntatason suunnitteluasiakirjoissa, esimerkiksi hyvinvointikertomuksessa. Yhteistyötä koordinoiva lukutaitoverkosto oli harvoissa kunnissa.

Kansallisen lukutaitostrategian "Lukeva kunta 2030" -toimenpidesuosituksissa ehdotetaan lukutaidon ja lukutaitotyön edistämisen kirjaamista kunnan asiakirjoihin, kuten kuntastrategiaan, hyvinvointikertomukseen tai kulttuurikasvatussuunnitelmaan. Näin on avin kyselyn mukaan suurimmissa kunnissa noin puolessa, keskikokoisissa yli kolmanneksessa ja pienissä noin kolmanneksessa. Koko aineiston osalta 38 prosenttia vastasi lukutaitotyön mainitun kunnan asiakirjoissa.

Kuva 5 Lukutaitotyön kirjaaminen kuntastrategiaan, hyvinvointikertomukseen tai muuhun kunnan suunnitteluasiakirjaan kuntakoon mukaan 2023.

Kirjastoilta kysyttiin, onko kunnassa tehty erillinen lukutaitostrategia, jossa on määritelty kirjaston rooli. Lisäksi kysyttiin, miten kirjaston rooli on määritelty. 34 kirjastoa vastasi, että oli tehty erillinen lukutaitostrategia. Kirjaston roolia ei kuitenkaan vastauksissa juurikaan avattu, vaan viitattiin useimmiten kulttuurikasvatussuunnitelmiin tai koulun ja kirjaston yhteistyösuunnitelmiin, joissa kirjasto on osallisena.

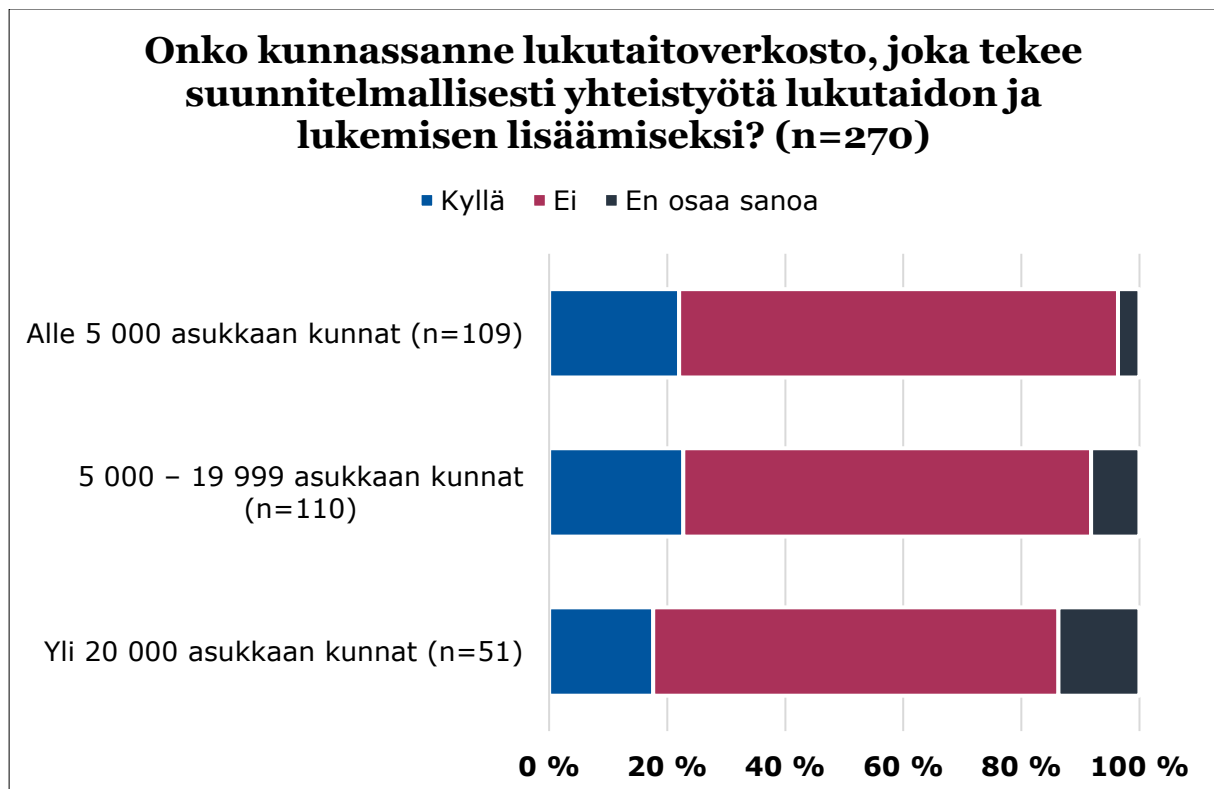
Erillistä lukutaitostrategiaa useammin lukutaitotyö oli mainittu kuntastrategiassa, hyvinvointikertomuksessa tai -suunnitelmassa, kulttuurikasvatussuunnitelmassa tai muussa kunnan suunnitteluasiakirjassa.

Kirjastopalvelujen strateginen määrittely lukutaidon toimijana vaikuttaa olevan vähäistä. Sote-muutokseen valmistautuessa puhuttiin kuntiin jäävien sivistyspalvelujen keskeisestä roolista, sivistyskunnista. Kuntaliiton sivistyspoliittisessa ohjelmassa ennakoitiin, että kunnissa vahvistuu toimialojen välinen yhteistyö, ja sivistyspalveluille asetetaan strategisia tavoitteita. (Sivistyskunta mahdollistaa, 2019.) Lukutaitojen osalta sivistyspalvelujen strateginen yhteistyö ei ole vielä täysin toteutunut.

7.1 Onko kunnassanne lukutaitoverkosto, joka tekee suunnitelmallisesti yhteistyötä lukutaidon ja lukemisen lisäämiseksi?

Lukutaitoverkosto, joka tekee suunnitelmallista yhteistyötä lukutaidon ja lukemisen lisäämiseksi, on vain viidesosassa kuntia. 71 prosenttia vastasi, ettei tällaista verkostoa ole ja 7 prosenttia vastasi, ettei tiedä onko verkostoa. Eri kokoisten kuntien kesken ei ollut merkittäviä eroja.

Kuva 6 Kunnan lukutaitoverkoston olemassaolo kuntakoon mukaan 2023.

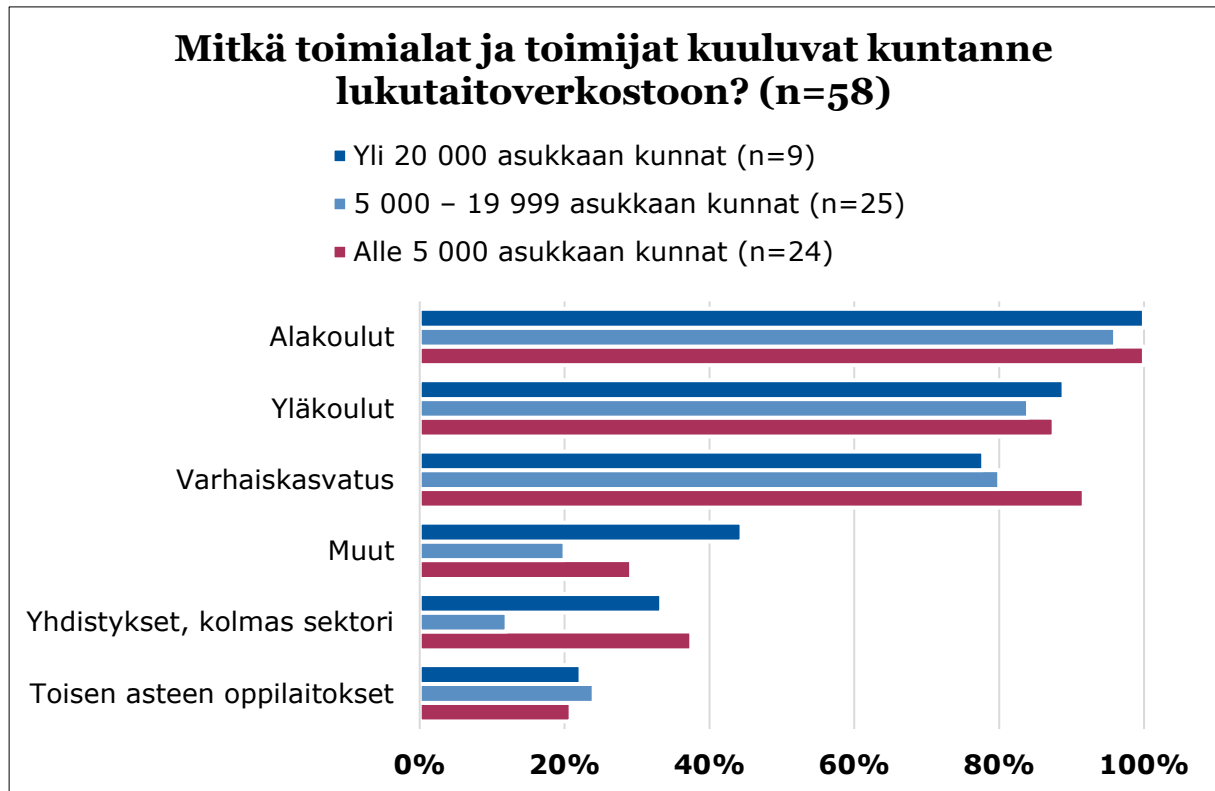

7.2 Mitkä toimialat ja toimijat kuuluvat kuntanne lukutaitoverkostoon?

Olemassa olevissa (58 kuntaa) lukutaitoverkostoissa olivat kirjastojen lisäksi pääsääntöisesti mukana alakoulut, neljässä viidestä myös varhaiskasvatus ja yläkoulut ja vain viidesosassa toisen asteen oppilaitokset. Eri kokoisten kuntien kesken ei ollut suuria eroja.

Lukutaitoverkostoissa näytti olevan melko vähän varhaiskasvatuksen ja oppilaitosten lisäksi muita toimijoita. Jonkun muun toimijan rooli saattoi kuitenkin yksittäisessä kunnassa olla merkittävä, esimerkiksi MLL:n, seurakunnan tai neuvolan.

Kuva 7 Kunnan lukutaitoverkoston kuuluvat toimijat kuntakoon mukaan 2023.

7.3 Onko verkostolle nimetty vastuhenkilö?

Lukutaitoverkostoja oli noin viidesosassa vastanneista kunnissa ja näistä noin joka toisessa oli nimetty vetäjä tai vastuhenkilö. Jos vetäjän tai vastuhenkilön toimiala oli täsmennetty, se oli useimmiten kirjasto, muutaman kerran koulu ja kerran varhaiskasvatus. Vastuu saattoi olla myös jaettu, esim. koulu ja kirjasto tai vastuhenkilön toimiala oli määritelty laajemmin esimerkiksi sivistys- ja kulttuuripalvelut tai vapaa-aikapalvelut.

7.4 Mitkä tahot ovat lukutaitoyhteistyössä tärkeimmät yhteistyökumppanit?

44 % vastanneista kirjastoista oli laatinut yhteistyösopimuksen muiden toimialojen kanssa lukutaidon edistämiseksi. Yhteistyösopimuksessa määritellään vastuut ja toimenpiteet. Yleisimmät yhteistyökumppanit olivat perusopetus 69 % ja varhaiskasvatus 43 %. Kulttuuritoimen kanssa tehtävä yhteistyö sai muutaman maininnan, vankila mainittiin kerran. Kirjastot tekivät huomattavan paljon yhteistyötä muiden toimijoiden kanssa myös ilman varsinaisia sopimuksia.

91 % kaikista vastanneista pystyi nimeämään tärkeimmät yhteistyökumppaninsa. Perusopetuksesta ja varhaiskasvatuksesta kirjo laajeni kunnan nuoriso-, kulttuuri- ja vapaa-aikatoimeen sekä kansalaisopistoon. Myös kolmannen sektorin toimijat, kuten esimerkiksi seurakunnat, Mannerheimin

Lastensuojeluliitto, 4H, eläkeläisjärjestöt, kyläyhdistykset yms. vapaaehtoisjärjestöt olivat löytyneet kirjaston yhteistyökumppaneiksi.

Kirjastoilta tiedusteltiin myös, mitkä ovat niiden potentiaalisia yhteistyökumppaneita. Edellä jo mainittujen yhteistyökumppaneiden lisäksi nostettiin esiin työllisyyspalvelut, harrastuspiirit, neuvolat, maahanmuuttajat, yhdistykset, hyvinvointialue ja partio.

Eräs vastaaja kiteytti kirjaston mahdollisuudet yhteistyöhön näin: *”Potentiaalisia yhteistyökumppaneita on paljon, mutta verkostomaiseen työskentelytapaan ei ole välttämättä kirjastossa tarpeeksi osaamista tai resursseja. Yhteistyö antaa paljon, mutta erityisesti uusien kumppanuuksien rakentaminen ja ylläpitäminen vaatii todella paljon aikaa ja resursseja.”* Koska voimavarat ovat rajalliset, kirjastojen on punnittava ja priorisoitava tarkkaan, mitkä yhteistyökumppanit vastaavat parhaiten kirjaston asiakkaiden lukuharrastuksen edistämiseen tai tarpeeseen saada apua heikkoon lukutaitoon.

Jotkut vastaajat pitivät tärkeänä yhteistyötä sellaisten toimijoiden kanssa, jotka tavoittavat kirjastoa käyttämättömät asukkaat. Kirjastojen lienee mahdollista saavuttaa paremmin työttömiä vuoden 2025 alusta, kun työllisyyspalvelut siirtyvät kuntien hoidettavaksi.

Yhteistyö hyvinvointialueiden kanssa on vielä marginaalista, mutta yhteistyö neuvoloiden kanssa on jo alkanut hankkeiden vauhdittamana.

7.5 Onko kunnan toimijoiden välisessä yhteistyössä haasteita?

Yli puolet vastaajista (55 %) koki jonkinlaisia haasteita kunnan toimijoiden keskinäisessä yhteistyössä. Kaikkien osapuolten resurssipula tunnistettiin yhteiseksi haasteeksi. Sen lisäksi useimmin mainittiin aikataulutuksen haasteet, henkilöstövaihdokset, tiedonkulun ongelmat, opettajien vaihteleva aktiivisuus ja lasten kuljetukset kirjastoon.

”Kunnan eri toimijat haluavat kaikki järjestää itse omaa toimintaa ja eri yhteistyön muodot nähdään jotenkin ylimääräisenä ja kilpailevana, vaikka kaikilla olisikin sama tavoite (tässä tapauksessa lukutaiton edistäminen). Tieto hankkeista ja toiminnoista ei kulje eri toimijoiden välillä ja esim. samalle koululle voidaan tarjota kirjavinkkausta usean eri toimijan toimesta lyhyellä aikavälillä.”

”Tiedonkulussa voi olla haasteita. Yhteistyötä ei välttämättä ole aina kirjattu kaupungin yhteisiin toimintasuunnitelmiin. Yhteistyön tekeminen ja laatu riippuu hyvin paljon innokkaista yksilöistä, mikä tekee yhteistyön jatkuvuudesta haavoittuvaista. Vaikka se onkin hiukan hämmästyttävää, niin kirjastoa ei aina tunnisteta kaupungin sisällä avaintoimijaksi lukutaitotyössä.”

7.6 Mitkä seikat helpottavat yhteistyötä kunnassa?

Yhteistyötä helpottavia tekijöitä olivat useimmiten kunnan pieni koko, rakenteellinen yhteistyö, johtohenkilöiden asenne ja tuki, kehittämismyönteisyys sekä selkeät toimenkuvat ja vastuut. Rakenteellisen yhteistyön eduksi kuvattiin

mm. se, ettei asioiden toteuttaminen ole riippuvaista yksittäisten henkilöiden motivaatiosta. Lisäksi sekä kunnan suunnitelmissa että kirjastonhenkilöstön toimenkuvissa määritellyt tehtävät, työnjako ja yhteyshenkilöt koettiin toimivina tapoina. Kun kirjasto oli aktiivinen ja mukana hyvinvointisuunnitelman, kulttuurikasvatussuunnitelman tai muun yhteisen päätöksen suunnitteluvaiheessa, kirjastoon suhtauduttiin lähtökohtaisesti positiivisemmin.

"Kirjaston toimenkuvissa on vastuualueita kohderyhmittäin; hyvät yhteistyöverkostot; yhteistyösuunnitelmat ja toteutuksen vuosikello; pitkäaikainen yhteistyökuviot ja toiminnan säännöllisyys."

"Määritellyt tavoitteet ja sisällöt, selkeät käytännölliset toimintatavat sekä henkilöt, joille on määritelty työnkuvassa tehtäviin lukemisen edistäminen tietyille ikäryhmille. Yhteistyösuunnitelma on käsitelty lautakunnassa ja siitä on tehty jäsennelty suunnitelma, "asiakirja", johon koottu em. asiat."

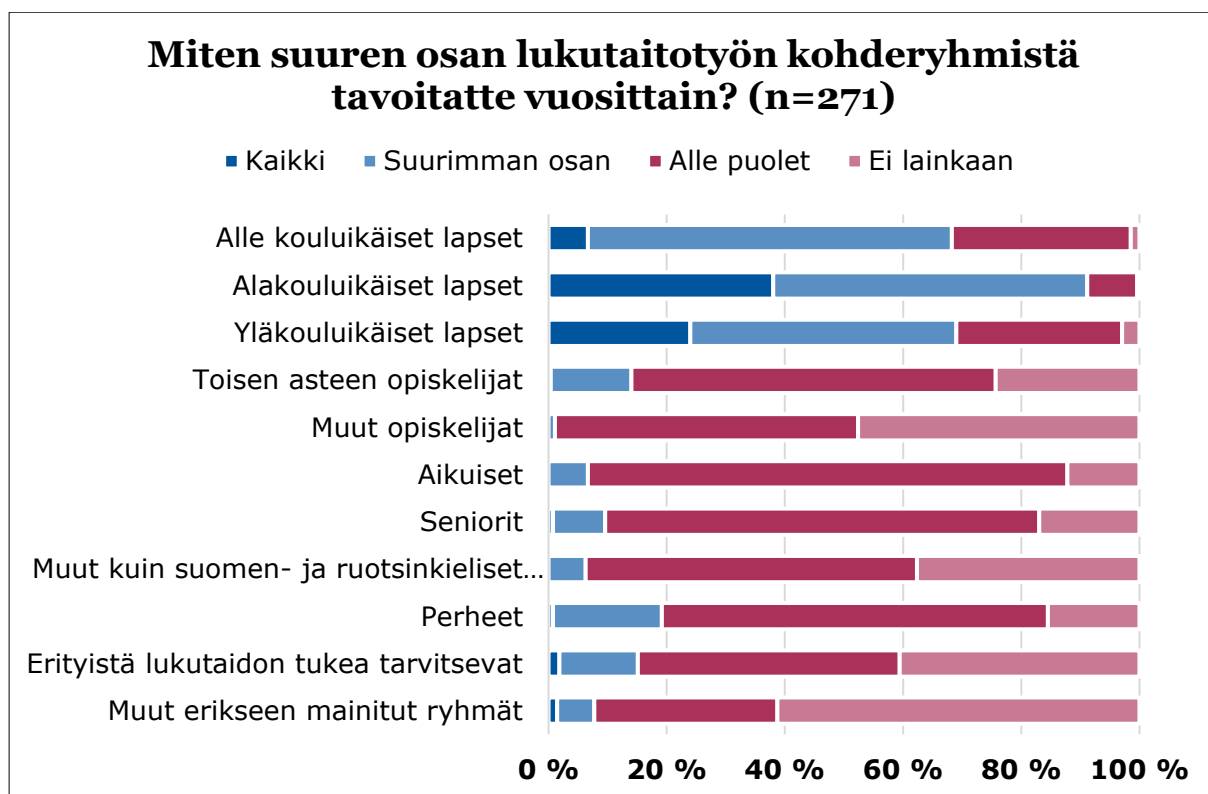
8 Miten kuntalaiset on huomioitu lukutaitotyössä?

Lukutaitotyötä kohdennettiin ensisijaisesti alle kouluikäisiin ja alakouluikäisiin lapsiin, joista tavoitettiin suurin osa. Lasten ja nuorten oletetaan tarvitsevan eniten lukutaidon tukea, mutta todettiin, ettei välttämättä osata tunnistaa eniten tukea tarvitsevia. Siksi eniten tukea tarvitsevia on myös vaikea tavoittaa. Lukutaitotyön suunnittelussa ei kovinkaan usein kuulla kuntalaisia, mutta ammattilaisyhteistyön myötä tietoja on vaihdettu.

8.1 Mihin kohderyhmiin lukutaitotyötä kohdennetaan kirjastossa ja mikä on kohderyhmien tavoitettavuus?

Kirjastojen lukutaitotyössä laajimmin tavoitettu kohderyhmä oli alakouluikäiset lapset. 38 % vastanneista ilmoitti tavoittavansa kaikki ja 53 % arvioi tavoittavansa suurimman osan alakouluikäisistä. Pienistä kunnista 55 % tavoitti kaikki alakouluikäiset lapset. Niissä myös yläkouluikäiset tavoitettiin varmimmin kaikki (35 %). Muut erikseen mainitut kohderyhmät tavoitettiin satunnaisemmin.

Kuva 8 Eri kohderyhmien tavoittamisen kattavuus koko maassa 2023.

Millä perusteilla lukutaitotyön kohderyhmät on valittu?

Kohderyhmien valintaa perusteltiin vastauksissa hyvin vähän. Useissa kirjastoissa lukutaitotyön kohdentaminen ensisijaisesti lapsiin oli vakiintunut toimintamalli, eikä valintaa ole varsinaisesti perusteltu.

Kun kohderyhmän tai -ryhmien valinta oli perusteltu, yleisimpiä perusteluja olivat:

- Kunnan kulttuuripolku, kulttuurikasvatussuunnitelma- tai jokin muu sopimus tai toimintamalli, jossa kohderyhmä oli valittu kunnan sisäisenä yhteistyönä.
- Tarve lasten lukutaidon kehittymiselle näkyi useissa vastauksissa arvopohjana, vaikkei tätä erikseen sanoitettu vastauksissa.
- Kysyntä, joka perustui usein varhaiskasvatuksen ja peruskoulun pyyntöihin.
- Kohderyhmän helppo tavoitettavuus.
- Kirjaston resurssit mainittiin lukutaitotyön kohderyhmien valinnan perusteeksi yllättävän usein.

Monissa tapauksissa kohderyhmien valintaa ei perusteltu, vaan kuvattiin, mitä lukutaitotyötä kirjastossa kokonaisuutena tehtiin. Näissä vastauksissa tuli esiin pyrkimys laajentaa lukutaitotyötä muihinkin ryhmiin mahdollisuuksien mukaan. Hanketyö mainittiin usein mahdollisuutena laajentaa lukutaitotyötä uusiin kohderyhmiin.

8.2 Ketkä kunnassanne tarvitsevat eniten lukutaidon tukea?

Vastaajista reilu 80 % kuvaili eniten lukutaidon tukea tarvitsevia ryhmiä. Lapset ja alakoululaiset mainitsi 67 %, nuoret ja yläkoululaiset mainitsi 70 % ja 17 % vastasi 'ei osaa sanoa'.

Osa vastaajista saattoi vastatessaan 'nuoret' tarkoittaa myös toisen asteen opiskelijoita. Jos varsinaiseen nuorten lukuun lisätään toisen asteen maininnat, maininnat nousivat nuorten osalta 79 %:iin, eli suurimmaksi ryhmäksi. Kun toinen aste mainittiin, sen osalta korostettiin nimenomaan ammatillisen opetuksen opiskelijoita. Yläkouluikäiset koettiin tärkeämmäksi kohderyhmäksi kuin toisen asteen opiskelijat.

Seuraavaksi suurimmaksi lukutaidon tukea tarvitsevaksi ryhmäksi mainittiin alakouluikäiset lapset. Alle kouluikäiset ja varhaiskasvatusikäiset mainitsi vain 4%. Muutama vastaus viittasi lukuvaikeuksiin tai poikiin.

Kolmanneksi eniten mainittu ryhmä oli maahanmuuttajat ja/tai kieltä opiskelevat henkilöt. Heidät mainitsi 20 % vastanneista.

Erityisryhmät (6 %), perheet (6 %) ja seniorit (5 %) nousivat esille lähes samalla määrällä mainintoja. Seniorien kohdalla maininnat liittyivät enimmäkseen digitaaliseen lukutaitoon.

Vastauksissa S2-oppilaat omana ryhmänään saivat vain 4 mainintaa (2 %). Saman verran mainintoja saivat kirjastojen ei-käyttäjät. Kahdeksan mainintaa saivat syrjäytymisvaarassa olevat (4 %).

Kysyttäessä onko eniten tukea tarvitsevat saatu lukutaitopalvelujen piiriin, 26 % kaikista vastaajista vastasi myönteisesti. 65 % vastanneista koki tavoittaneensa nämä ryhmät osittain.

Tutkija Leea Lakka toteaa (2023): "Heikkoa lukutaitoa koskevissa keskusteluissa on usein keskitytty uinuvan lukuinnon virittelyyn. Parempi tapa olisi tarttua rohkeasti lukukielteisyys- ja eriarvoisuuden teemoihin." Suomalainen lukemiskeskustelu käydään asiantuntijoiden kesken huomioimatta niitä kokemuksia, joita vähään lukemiseen ja heikkoon lukutaitoon liittyy. Heikot lukijat ovat heterogeeninen joukko, mutta tutkimusten perusteella heitä löytyy enemmän pojista kuin tytöistä, enemmän maakunnista kuin kaupungeista, enemmän vieraskielisten kuin suomea äidinkielenä puhuvien joukosta sekä enemmän matalasti koulutetuista väestöryhmistä. (Lakka, 2023.)

Lukutaidon eriytyessä olisi pohdittava, olisiko lukutaitotoimien vaikuttavuus parempi, jos ne kohdennettaisiin eniten tarvitseville. Kyselyn vastausten perusteella näytti siltä, että eniten tarvitseviin toimien kohdentaminen ei ole kovin yleistä.

8.3 Mitä haasteita lukutaidon tukea tarvitsevien ryhmien tunnistamisessa ja palvelujen tarjoamisessa näille on?

Kirjastoissa koettiin, etteivät he välttämättä tunnista niitä ryhmiä, jotka lukemisen tuesta hyötyisivät. Lukemiseen tukea tarvitsevien ryhmien tavoittaminen koettiin suureksi haasteeksi. Tällaisia ryhmiä vastauksissa olivat mm. perheet, erilaiset aikuisryhmät, varhaiskasvatuksen ulkopuolella olevat lapset; toisen asteen opiskelijat, jotka opiskelevat toisella paikkakunnalla; ja maahanmuuttajat. Lisäksi todettiin, että kirjastoa käyttämättömiä henkilöitä on vaikea tavoittaa.

Suurimmaksi esteeksi tukea tarvitsevien tavoittamisessa koettiin kirjaston pienet resurssit. Lukutaitotyön pääpaino oli usein yhteistyössä perusopetuksen ja oppilaitosten kanssa. Kun voimavaroja täytyi priorisoida, muut asiakasryhmät jäivät ilman tarvitsemaansa toimintaa ja tukea. Lukemisen palveluja ei ehditä räätälöidä eikä tarjota yksilöllistä tukea.

Resurssina mainittiin usein myös aineistot. Selkokirjojen ja erikielisen materiaalin puute haittaa lukemisen tukea, koska nämä ovat oleellisia asiakasryhmille, joiden lukemisen tuesta kirjastot ovat huolissaan.

Osa vastaajista pohti, onko kirjastojen tarjoamien lukemisen tuen palvelujen yleinen tuntemus huono, vai onko puutteellinen markkinointi syynä, ettei palveluja käytetä. Kun ryhmien tunnistaminen ja tavoittaminen on vaikeaa, myös kohdennettu markkinointi on lähes mahdotonta.

Kirjastojen lukutaitotyötä hankaloitti myös suunnitelmien puute. Tähän liittyivät puutteet lukutaidon edistämisen rakenteissa kunnissa. Kun selkeää lukemisen tuen suunnitelmaa ei ollut, työn priorisointi, tavoitteiden määrittely ja toimenpiteiden suunnittelu hankaloituvat. Suunnitelmallisuuden puute näkyi myös siinä, että poikkihallinnollista, moniammatillista ja palvelualueiden rajat ylittävää yhteistyötä ei ole. Se olisi kuitenkin tärkeää, jotta tukea tarvitsevat tavoitettaisiin. Resursseja kuluu hukkaan, kun kaikki toimivat itsekseen, tai voimavarojen puuttuessa ei ryhdytä mihinkään.

Erialaisten kumppaneiden, koulun ulkopuolisten ryhmien ja järjestöjen tavoittaminen koettiin kirjastoissa hankalaksi. Yhteistyöverkoston rakentaminen vaatii pitkäjänteisyyttä ja osa kumppaneista ei ollut riittävän aktiivisia. Merkittävin osa tällä hetkellä tehdystä yhteistyöstä tapahtui koulujen kanssa.

Haasteeksi lukutaidon tukea tarvitsevien tunnistamisessa ja palvelujen tarjoamisessa heille koettiin myös puutteet kirjastohenkilöstön osaamisessa. Puutteita kuvailtiin olevan mm. lukutaitotyön kehittämisessä, pedagogisessa osaamisessa, markkinoinnissa, sekä erityisryhmille ja S2-oppilaille kohdennetussa lukutaitotyössä. Esiin nostettiin myös, ettei kaikilla kirjaston työntekijöillä ole halua tai kiinnostusta lukutaitotyöhön.

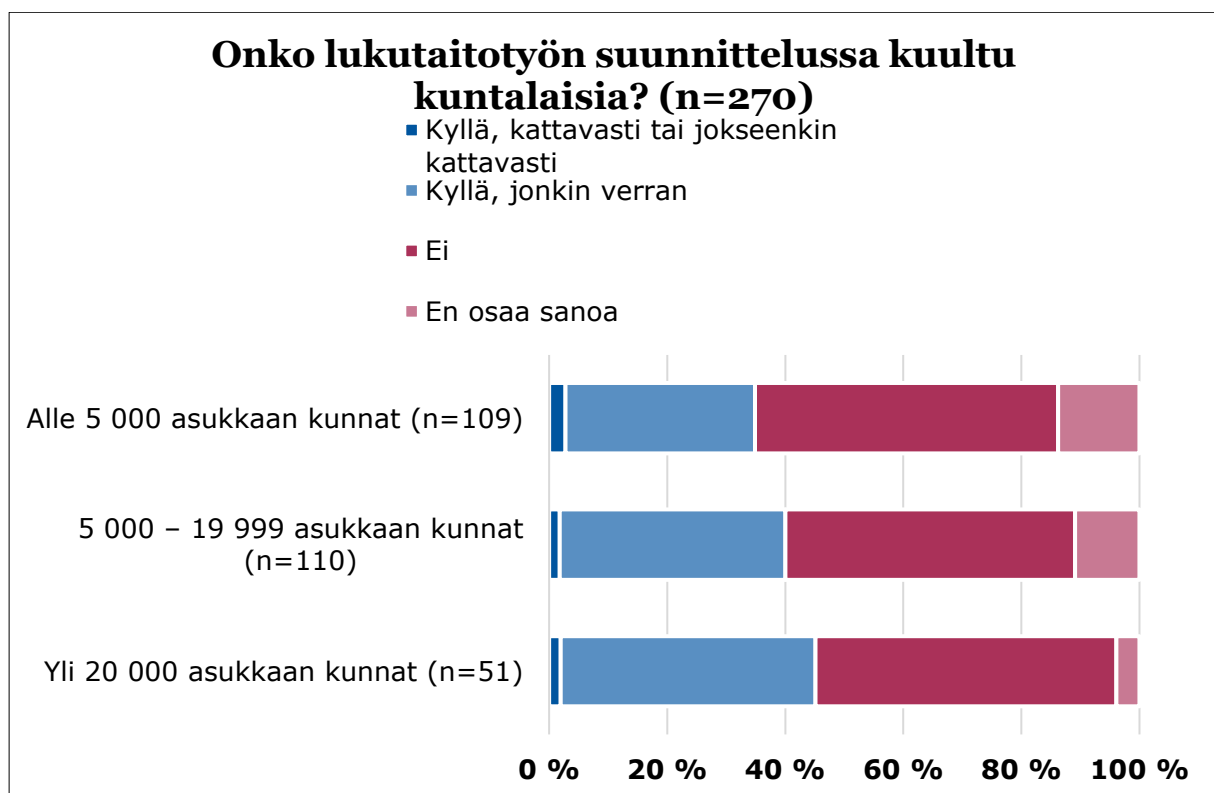
Vastauksissa myös näkyi, että kirjastolaiset kokivat tiedon puutteen ongelmaksi. Tietoa ja tutkimusta lukemisen tukea tarvitsevista ryhmistä ei kirjastoissa ole, eikä tuen tarpeiden tunnistamisen keinoja ole. Kirjastot myös kokivat, että he eivät saa opettajilta tarpeeksi tietoa oppilaiden erityistarpeista, jolloin kirjastot eivät voi valmistautua luokkavierailuihin riittävästi.

8.4 Onko lukutaitotyön suunnittelussa kuultu kuntalaisia?

Lukutaitotyötä suunniteltaessa kirjastot kuuluivat melko harvoin kuntalaisten mielipiteitä ja tarpeita. Alle puolet kunnista ilmoitti kuulleen kuntalaisia edes jonkin verran.

Kirjastolaki velvoittaa kuulemaan asukkaita kirjastoja koskevista keskeisistä päätöksistä (5§), mutta mikään ei estä kuulemasta kuntalaisia myös palveluja suunniteltaessa ja kehitettäessä. Monissa kehittämishankkeissa näin tehdään, ja se sopisi perustoiminnankin kehittämiseen.

Kuva 9 Kuntalaisten kuuleminen lukutaitotyön suunnittelussa kuntakoon mukaan 2023.

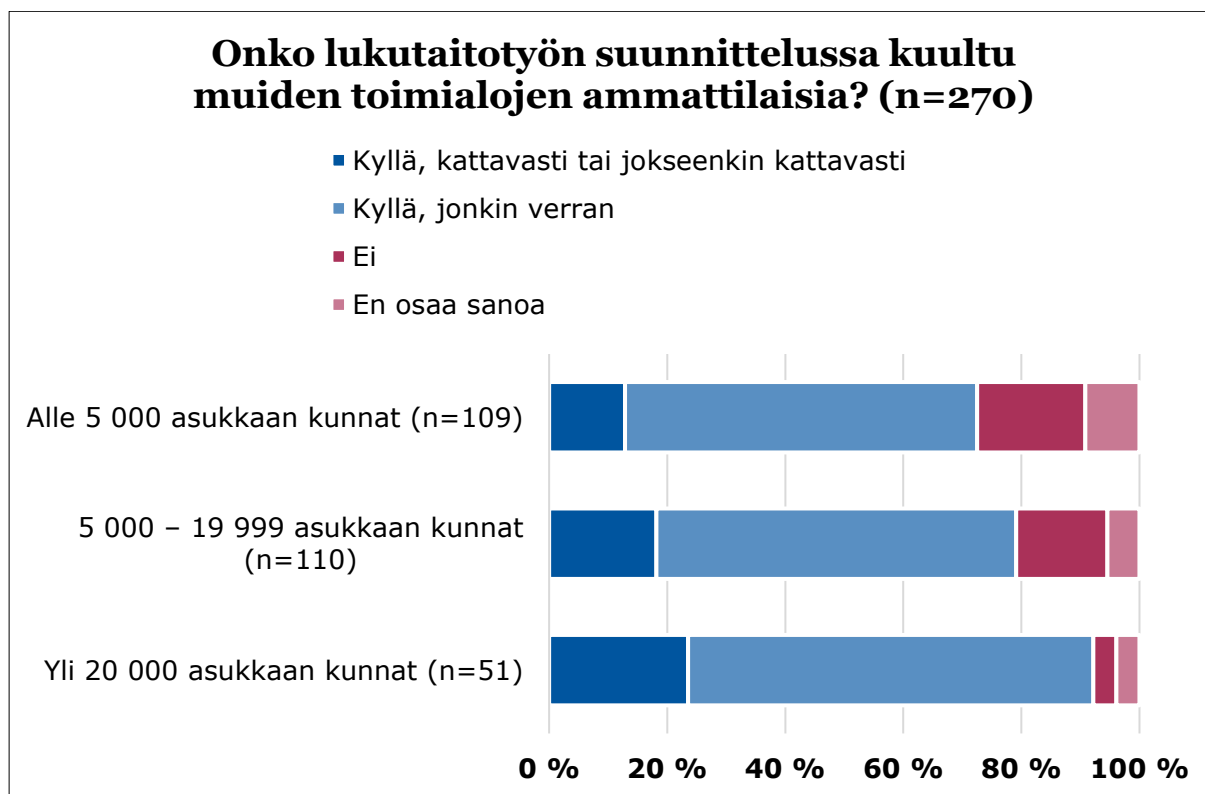

8.5 Onko lukutaitotyön suunnittelussa kuultu muiden toimialojen ammattilaisia?

Kuntalaisia enemmän kirjastoissa kuultiin muiden toimialojen ammattilaisia. Ammattilaisyhteistyö oli sitä yleisempää, mitä isommasta kunnasta oli kyse. Pienten kuntien edustajat tosin kertoivat monessa kohdassa, että yhteistyö pienessä kunnassa on luontevaa ja että kunnan pienuus on etu. Ehkä pienissä kunnissa ei "virallisesti kuulla" muita ammattilaisia, vaan tiedot siirtyvät muun toiminnan ohessa.

Muiden ammattilaisten kuuleminen on perustava lähtökohta yhteistyölle, erilaisten tarpeiden kuulemiselle ja mahdollisesti uusien asiakkaiden tavoittamiselle. Se voi tarjota myös tietojenvaihtoa uusista tutkimustuloksista ja menetelmistä.

Kuva 10 Ammattilaisten kuuleminen lukutaitotyön suunnittelussa kuntakoon mukaan 2023.

9 Miten tapahtumilla ja koulutuksilla edistetään lukemiskulttuuria?

Tilastot kertovat lukemisen ja lukemiskulttuurin edistämistyöstä kirjastoissa. Kirjastojen lukemisasiheiset tapahtumat keräsivät lähes puolimiljoonaa osallistujaa vuonna 2023. Lukutaitoaiheiset koulutukset keräsivät samana vuonna reilut 300 000 osallistujaa. Lisäksi lasten kauno- ja tietokirjallisuutta lainattiin enemmän kuin koskaan aikaisemmin, koko maassa yhteensä lähes 36 miljoonaa kertaa.

Kirjastot järjestävät vuosittain valtavan määrän erilaisia tapahtumia ja koulutuksia. Huippuvuonna 2019 kirjastot järjestivät yli 40 400 tapahtumaa ja yli 30 700 koulutusta. Tilaisuudet tavoittivat lähes 1,5 miljoonaa asiakasta. Korona pysäytti tapahtuma- ja koulutustuotannon hetkeksi lähes kokonaan, mutta kirjastot löysivät nopeasti vaihtoehtoisia toteutustapoja ja siirsivät tapahtumia verkkoon. Vaikka tilaisuuksien valtakunnallinen kokonaismäärä ei 2023

saavuttanut ihan vielä koronaa edeltäviä lukemia, oli osallistujamäärä jo samalla tasolla kuin 2019.

Vuonna 2023 noin 62 % kaikista kirjastojen järjestämistä tapahtumista edisti kirjallisuutta ja lukemista. Vastaava osallistujien osuus oli puolet.

Käyttäjäkoulutusten osalta 46 % kaikista koulutuksista edisti monipuolista lukutaitoa ja kirjallisuutta. Monipuoliset lukutaidot keräsivät reilut 62 % kaikista koulutusosallistujista¹. Taulukossa 1 ja 2 on esitetty tapahtumien ja koulutusten määrät ja lukemista ja kirjallisuutta edistävien tilaisuuksien osuudet vuosina 2019, 2021 ja 2023.

Kirjavinkkaukset tilastoidaan ohjeen mukaan koulutuksiin, mutta osa kirjastoista on saattanut huomioida ne tapahtumina, jolloin erilaisten tilastointitapojen ja niiden muutosten takia eri vuosien luvut eivät ole täysin vertailukelpoisia.

Taulukko 1 Kirjaston järjestämät tapahtumat ja osallistujat vuosina 2019, 2021 ja 2023.

	2019	2021	2023
Tapahtumat yhteensä	40450	19531	36853
Kirjallisuuden ja lukemisen edistämisen tapahtumien lukumäärä	23692	12580	22746
Kirjallisuuden ja lukemisen edistämisen tapahtumien osuus kaikista tapahtumista	59 %	64 %	62 %
Osallistujat yhteensä	993341	876900	980247
Kirjallisuuden ja lukemisen edistämisen tapahtumien osallistujamäärä	453855	471352	489359
Kirjallisuuden ja lukemisen edistämisen osallistujien osuus kaikista osallistujista	46 %	54 %	50 %

¹ Yleisten kirjastojen tilastointiohjeen mukaan **kirjallisuuden ja lukemisen edistämisen tapahtumia** ovat esimerkiksi kirjailijavierailut, lukupiirit ja satutunnit. **Lukemista ja kirjallisuutta edistäviin käyttäjäkoulutuksiin kuuluvat** esimerkiksi kirjavinkkaukset ja erilaiset työpajat (esim. runo- ja räp-työpajat jne). Sekä tapahtumiin että koulutuksiin on laskettu myös virtuaaliset tilaisuudet ja niiden osallistujat eli tallenteen katselijat.

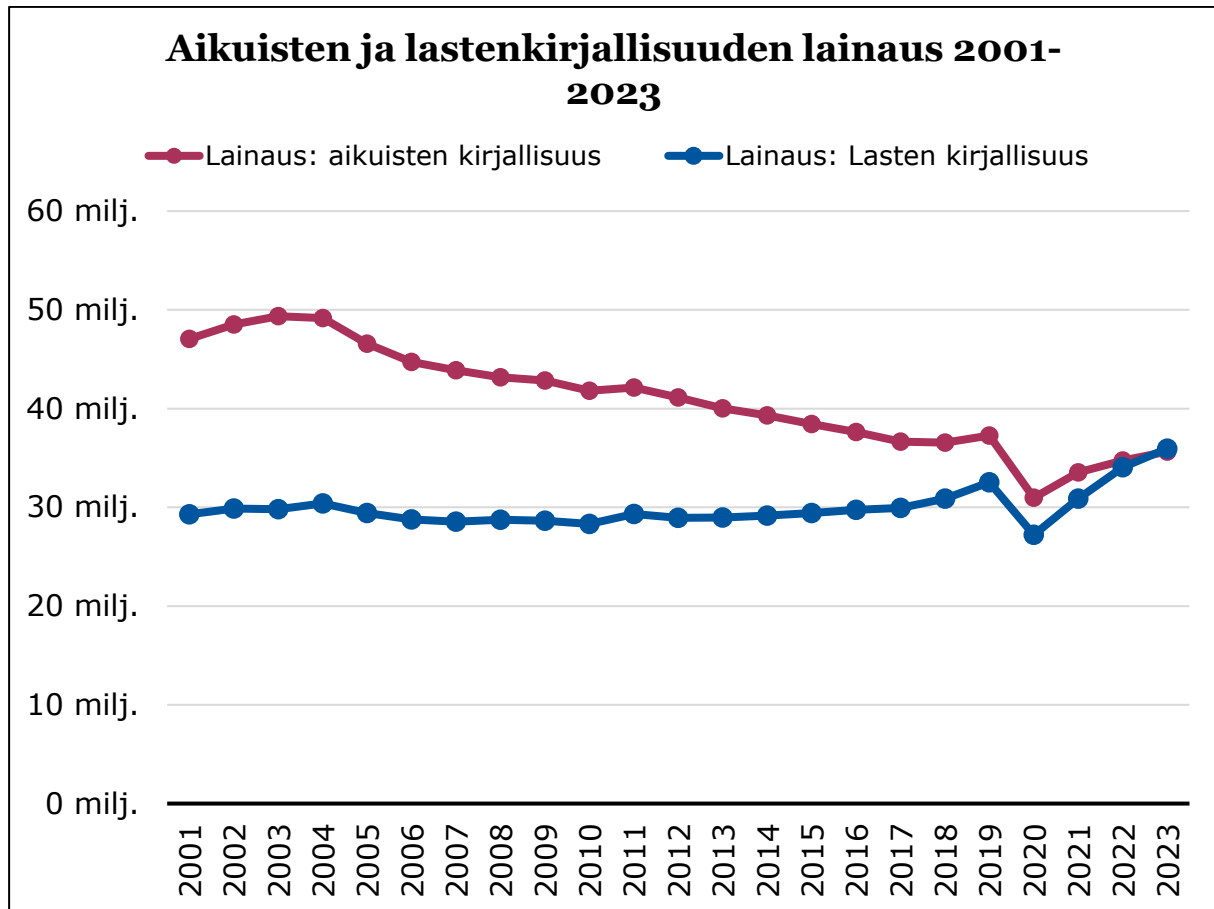
Taulukko 2 Kirjaston järjestämät käyttäjäkoulutukset ja osallistujat vuosina 2019, 2021 ja 2023.

	2019	2021	2023
Käyttäjäkoulutukset yhteensä	30722	17206	30237
Monipuoliset lukutaidot-aiheiset koulutukset	12619	8330	13772
Monipuoliset lukutaidot-aiheisten koulutusten osuus kaikista koulutuksista	41 %	48 %	46 %
Osallistujat yhteensä	485652	333504	505031
Monipuoliset lukutaidot-aiheisten koulutusten osallistujat	266698	211591	313953
Monipuoliset lukutaidot-aiheisten koulutusten osallistujien osuus kaikista osallistujista	55 %	63 %	62 %

Kirjastojen tapahtumat ja käyttäjäkoulutukset on tilastoitu vuodesta 2022 lähtien myös tilaisuuden kohderyhmän iän mukaan. Vuonna 2023 kolme viidestä kirjaston järjestämästä tapahtumasta ja koulutuksesta oli suunnattu lapsille, nuorille ja perheille. Yhtä suuri määrä tapahtumista liittyi teemaltaan lukemisen ja kirjallisuuden edistämiseen. Lapsille, nuorille ja perheille suunnatut tapahtumat ja koulutukset keräsivät 70 % kaikista osallistujista.

Kirjastojen pitkäjänteinen panostus lasten ja nuorten lukemisen edistämiseen näkyy tapahtuma- ja koulutustilastojen lisäksi myös **kokoelma- ja lainaustilastoissa**. Vuonna 2023 lasten kauno- ja tietokirjallisuutta lainattiin enemmän kuin koskaan aikaisemmin, koko maassa yhteensä lähes 36 miljoonaa kertaa. Aikuisten kaunokirjallisuuden lainaus on vuonna 2023 noussut samalle tasolle kuin vuosina 2016–2018.

Kuva 11 Aikuisten ja lasten kirjallisuuden lainaus 2001-2023 Suomen yleisissä kirjastoissa.

Lasten kirjallisuuden lainaus on noussut 2010-luvulta saakka. Nousutrendiä edesauttaa se, että kirjastot ovat hankkineet etenkin lasten kaunokirjallisuutta viime vuosina ennätysmäärät.

10 Millaiset ovat resurssit kirjastojen lukemisen edistämiseen?

Vastaajista 34 % seurasi lukutaitotyöhön käytetyn henkilöstön määrällistä resurssia, ja kuitenkin 80 % koki, ettei henkilökunnan määrä lukutaitotyöhön ollut riittävä tai täysin riittävä. 38 % piti lukutaitotyön osaamisen tasoa täysin riittävänä. Suurin osa kirjastoista kouluttautui suunnitelmallisesti lukutaitotyöhön.

10.1 Henkilöstöresurssin seuranta ja riittävyys

Avi kysyi kirjastoilta, seurataanko niissä lukutaitotyöhön käytettävän resurssin määrää, riittääkö resurssi, onko henkilökunnan osaaminen riittävää ja miten lukutaitotyöhön koulutaudutaan.

80 % vastaajista koki, ettei henkilökunnan määrä lukutaitotyöhön ollut riittävä tai ei ollut täysin riittävä. Kuitenkin vain 34 % kaikista vastaajista seurasi henkilöstöressurssien käyttöä.

Kuva 12. Kirjaston henkilöstön määrän riittävyys lukutaitotyöhön ja tämän henkilöstöressurssin seuranta kuntakoon mukaan 2023.

Vuoden 2021 avin kyselyssä 55 % arvioi henkilökunnan määrän riittäväksi lukutaitotyöhön, 45 % riittämättömäksi. Vuoden 2023 kyselyssä henkilöstön määrän riittäväksi arvioi 16 %. Riittävän henkilöstön määrän koettiin siis laskeneen. Kyselyssä ei selvitetty, johtuuko resurssien niukkeneminen henkilöstön vähenemisestä kokonaisuutena, tehtävien lisääntymisestä, lukutaitotyön laajenemisesta vai jostain muusta syystä.

Kun resursseja johdetaan ja niiden tarvetta perustellaan, on tärkeää tietää, kuinka paljon niitä käytetään ja tarvitaan tavoitteiden saavuttamiseksi.

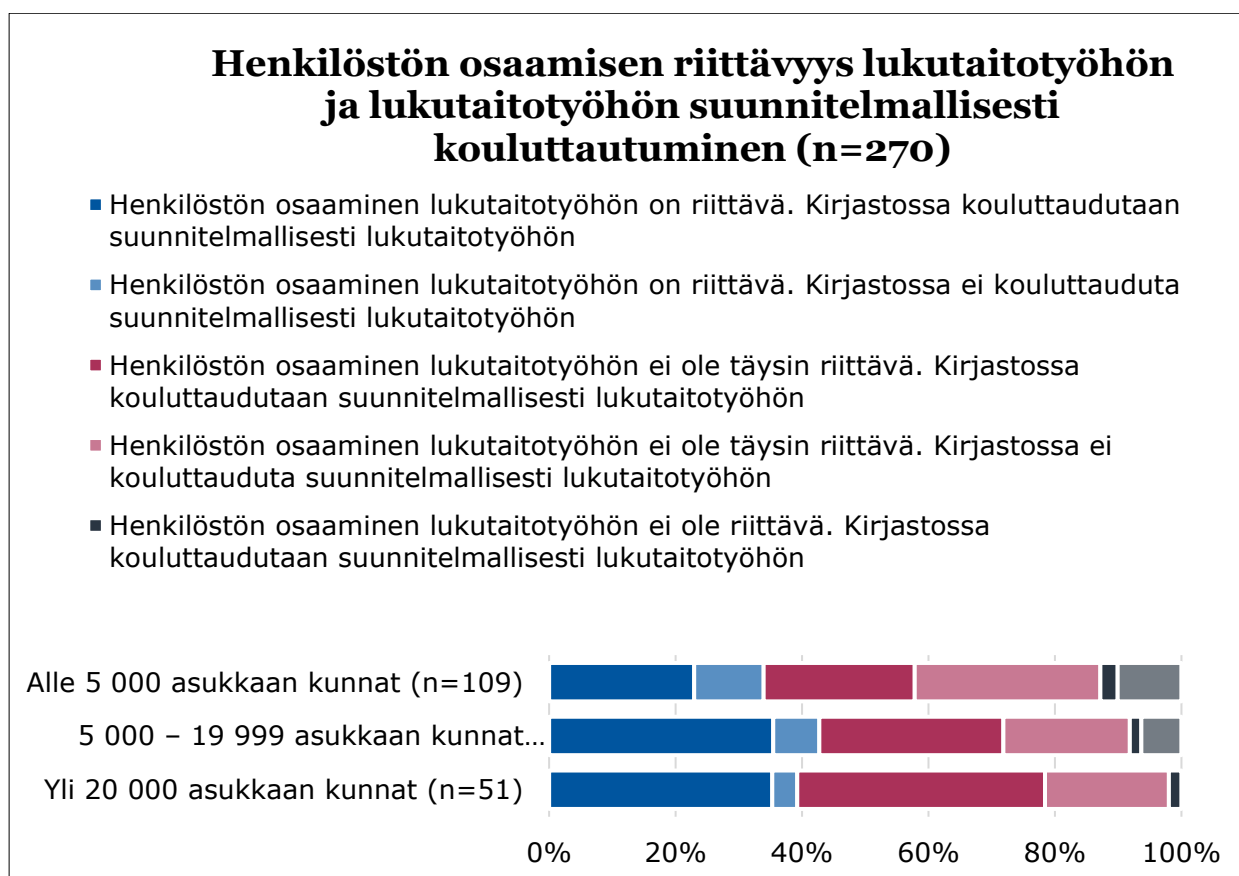
Henkilöstöresurssi on kirjaston toimintakuluissa suurin menoerä, joten on hyvä olla tietoinen, miten henkilöstöresurssi jakaantuu eri toiminnoille.

10.2 Henkilöstön osaaminen ja sen ylläpito

Henkilökunnan osaamista lukutaitotyössä pidettiin riittävänä 85 %:ssa kirjastoista vuonna 2021. Vuoden 2023 kyselyssä 38 % piti sitä riittävänä, 52 % ei pitänyt sitä täysin riittävänä ja 8 % oli sitä mieltä, että se ei ole riittävä.

Osaaminen lukutaitotyössä ja siihen kouluttautuminen oli paremmassa tasapainossa kuin resurssien seuraaminen ja riittävyys. Suurin osa kirjastoista kouluttautui suunnitelmallisesti lukutaitotyöhön. Pienimpien kuntien kirjastoissa yleisimmin ei kouluttauduta suunnitelmallisesti lukutaitotyöhön.

Kuva 13 Kirjaston henkilöstön osaamisen riittävyys lukutaitotyöhön ja lukutaitotyöhön kouluttautuminen kuntakoon mukaan 2023.

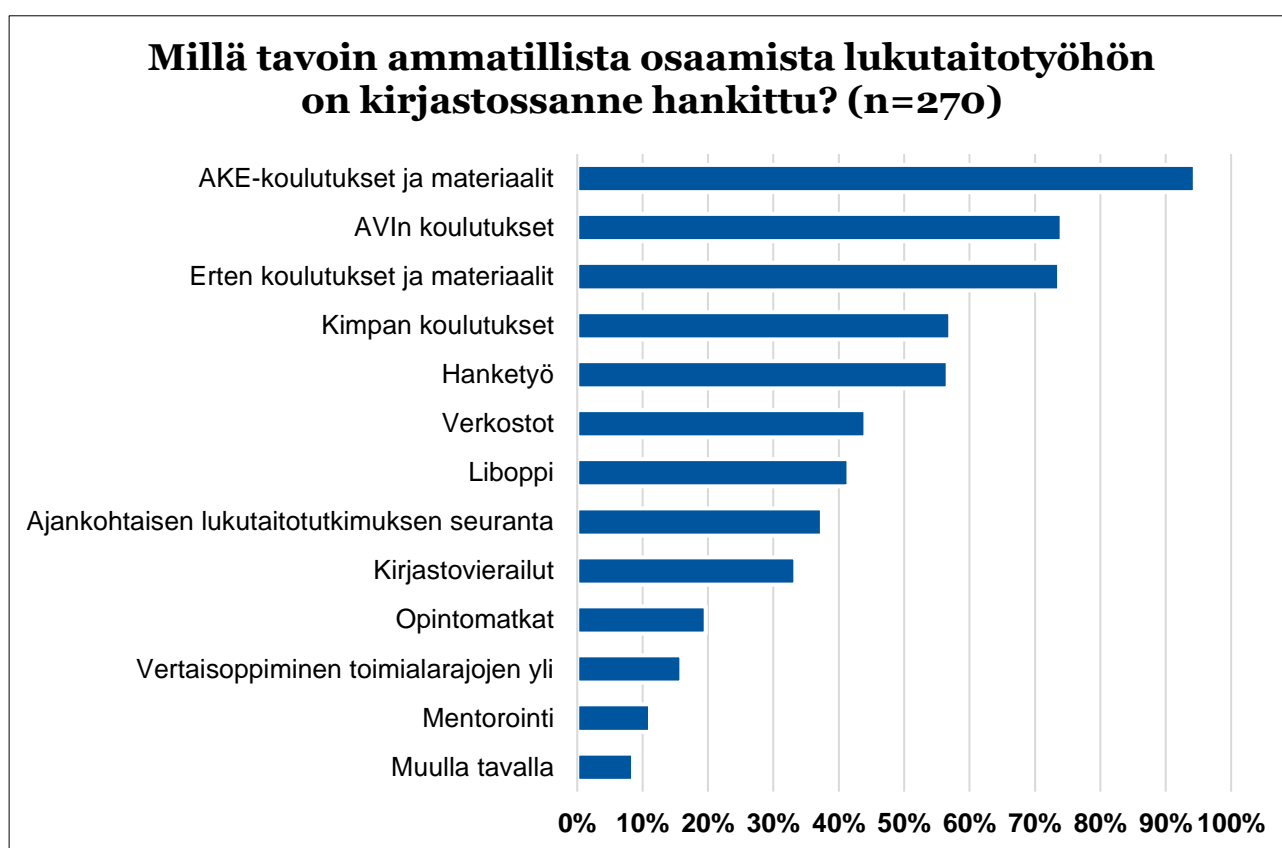

Kirjastojen lukutaitotyö ei ole enää pelkästään lukemisen ja kirjallisuuden edistämistä, joka on perinteisesti ollut kirjastojen ydinosaamista. Lukutaitotyö on laajentunut monilukutaitoihin, mediakasvatukseen, digitaalisten opastukseen, printtiaineistoista e-aineistoihin. Se kytkeytyy entistä laajemmin myös muihin kirjastolaissa määriteltyihin tehtäviin kuten kansalaistoiminnan ja jatkuvan oppimisen edistämiseen.

Kansalaisten lukutaidon yleinen heikkeneminen ja heikentyneet PISA-tulokset haastavat kirjastoja ja muuttavat lukutaitotyön luonnetta. Muuttunut lukutaitotyö edellyttää henkilökunnan kouluttautumista suunnitelmallisesti. Lähes kaksi kirjastoa kolmesta ilmoitti, että näin myös tapahtuu.

Kirjastoille tarjottuja koulutustilaisuuksia hyödynnettiin paljon. AKE-koulutuksiin oli osallistuttu lähes jokaisesta vastanneesta kirjastosta, avin ja Erten koulutuksissa oli ollut kolme neljästä vastanneesta. Valtionavustusten vaikuttavuuden kannalta oli kiinnostavaa, että yli puolet vastanneista ilmoittaa hanketyön ammatillisen osaamisen lisääjäksi.

Kuva 14 Lukutaitotyön osaamista vahvistavat menetelmät kirjastoissa koko maassa 2023.

Padlet-kyselyssä ääneen pääsivät kaikki kirjastojen lukutaitotyötä tekevät. He nostivat kommentteissa esille lukemisen edistämisen ja lukutaitotyön erot ja erilaiset osaamistarpeet. Myös erilaiset lukutaidot ja erilaiset lukijat koettiin tarvittavaa osaamista laajentaviksi tekijöiksi.

Useissa vastauksissa nousi esille kirjastojen resurssipula. Vastaajat kokivat, ettei heillä ole riittävästi aikaa perehtyä sisältöihin, ja siksi he kaipasivatkin työaikaa esimerkiksi vinkattavien kirjojen lukemiseen. Aikapula vaikutti vastaajien mielestä myös siihen, ettei pystynyt osallistumaan koulutuksiin tai jakamaan koulutuksesta saamiaan oivalluksia työkavereille. Kaikissa kirjastoissa ei ollut

riittävää osaamista lukutaitotyöhön tai riittävästi työntekijöitä, jotka olisivat kiinnostuneita siitä.

Lukutaitotyöhön liittyvään osaamisen kehittämiseen nähtiin myös strategisia ja rakenteellisia ratkaisuja. Kirjaston roolia lukutaidon edistäjänä tulisi vastaajien mielestä tehdä näkyväksi strategiatasolla. Lisäksi kirjastotoimesta vastaavien tulisi olla selvillä kirjastojen roolista lukemisen edistämisen ja lukutaitotyössä, ja heidän tulisi pystyä sanoittamaan se kirjastojen arkityöhön. Vastaajat katsoivat, että strategisella linjauksella resurssia voitaisiin kohdentaa paremmin. Erilaiset suunnitelmat ja yhteistyösopimukset nähtiin oivallisena yhteistyön raamittajana, ja niistä koettiin olevan suuri apu arkityön organisointiin.

11 Kirjastot kertovat lukutaitotyön onnistumisistaan

Sekä kyselyn avoimista vastauksista että Padlet-seinälle jaetuista ajatuksista huokuu, miten suurella sydämellä ja intohimolla lukutaitotyötä ja lukemisen edistämistä kirjastoissa tehdään. Onnistumisen hetkiä toivat asiakkaiden kiitokset, yhteistyökumppanit ja yhdessä tekeminen sekä pitkäjänteisen työn tulosten näkeminen esim. lisääntyneinä lainauslukuina.

Yhtenä keskeisenä onnistumisena kirjastolaiset nostivat erilaiset tapahtumat, joilla vahvistetaan yhteistyösuhteita, kasvatetaan kirjaston käyttölukuja sekä rikastutetaan arkea. Toisena onnistumisten lähteenä kirjastolaiset mainitsivat erilaiset lukemiseen liittyvät hankkeet. Hankkeiden avulla oli mahdollisuus tehdä kokeiluja ja luoda kumppanuuksia, jotka synnyttivät osaamista ja tekemistä rikastuttavia oivalluksia ja helpottivat kirjaston arkityötä.

Rakenteellinen ja suunnitelmallinen yhteistyö – kuten kirjastopolku tai kirjakassipalvelu – helpotti lukemisen edistämistyön tekemistä kirjastoissa ja säästi resursseja. Se myös loi otollisen pohjan ammatillisille onnistumisen kokemuksille, koska valmiiden toimintamallien ansiosta voi keskittyä itse sisältöön jatkuvan yhteistyöhön liittyvän säätämisen sijaan.

Lukutaitotyön ihannetilassa kirjastolaisten mielestä

Lukutaitotyön ihannetilassa kirjastoilla olisi nykyistä kattavampi yhteistyöverkosto ja sitoutuminen verkostoon olisi tiiviimpää. Lukutaitotyön tueksi olisi poikkihallinnollista yhteistyötä, ja lukutaitotyötä tekevät ammatillaiset jakaisivat osaamistaan. Lisäksi kirjastolaiset toivoivat, että päättäjät osaisivat arvostaa kirjastoissa tehtävää lukutaitotyötä.

Kirjastolaiset nostivat esille myös kirjastojen sisäisen kulttuurin kehittämisen. Yhteistyön rakentamista kirjaston sisällä toivottiin kuten myös kirjastolaisten sitoutumista lukutaitotyöhön. Myös lukutaitotyön laajentamista vaka- ja koulu yhteistyön ulkopuolelle sekä monilukutaitoihin toivottiin.

Kirjastolaiset kertovat lukutaitotyön onnistumisista omin sanoin (padlet-seinältä):

"Säännön mukainen ja pitkäjänteinen kulttuuripolkuyhteistyö kunnassamme on tuottanut tulosta ja tavoitamme hyvin sen avulla peruskoulut ja varhaiskasvatuksen."

"Varhaiskasvatus on innostunut kirjastoyhteistyöstä. Myös kirjastoautoa on saatu hyvin esiin uuden kirjastoauton ja siihen liittyvän hankkeen myötä. Kouluyhteistyössä auttaa kulttuurikasvatussuunnitelma."

"Minusta parhaimmat onnistumiset työssäni ovat ne hetket, jolloin saan huomata saavuttaneeni yhteistyökumppaneiden ja toiminnan kohderyhmän luottamuksen ja hyväksynnän. Tavoitteiden saavuttaminen lukutaitotyössä helpottuu, kun molemmin puolinen kunnioitus on saavutettu...Tähän kuitenkin on hyvä lisätä, ettei ole välttämättä helppoa nähdä heti työn tuloksellisuutta. Ei siis kannata lannistua. Suunta eteenpäin!"

"Verkostojen luominen on edennyt pala kerrallaan sekä lasten ja nuorten että aikuisten parissa. Valmiita toimintamalleja on kehitetty maakunnallisesti ja laajemminkin, joka takaa jonkinlaisen perustason. Kirjaston henkilökunnassa lukutaitotyön asiantuntijan roolia on saatu vahvistettua, ja kirjastolaisten joukossa on intohimoa kehittämiseen ja uuden kokeiluun."

"Lukutaitotyö alkaa jo vauvaiässä. Onnistuneen hankkeen myötä saimme hienosti varhaiskasvatuksen mukaan lukutaitotyöhön."

"Kirjastomme onnistuminen on mielestäni se, että suhteellisen pienellä resurssilla on saatu esi- ja perusopetuksen kirjastopolku toimimaan niin, että osallistuminen luokilla on lähes 100 prosenttista. Eskarit ja viidesluokkalaiset tutustuvat innolla kirjastoon ja kirjoihin paikan päällä."

"Meidän henkilöstöresurssiin kuuluu hurmaavan lukuponi, jonka taika ei ole edelleenkään monen vuoden yhteistyön jälkeen rauennut. Lukuponi vieraillee kanssamme museolla, kirjastossa, koululla ja tapahtumissa ja saa aina innostuneita lukijoita ympärilleen. Kirjallisuuteen liittyvät tapahtumat piristävät ainakin hetkellisesti kyseessä olevan aineiston lainausta: Potter-illat, Soturikissa-tapahtuma, halloween tapahtuma, kirjailijavierailut, kirjavinkkaukset myös aikuisten kohderyhmille. Järjestämme yhtenäiskoulun kanssa tänä vuonna toisen kerran yhteisen lukuviikon. Viime vuoden viikko oli menestys!"

12 Lähteet

Bibliotekslag 2013:801: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/bibliotekslag-2013801_sfs-2013-801/

Carlsson, Hanna 2024: Läsfrämjandets geografi. https://digiteket.se/inspirationsartikel/lasframjandets-geografi/?utm_campaign=unspecified&utm_content=unspecified&utm_medium=email&utm_source=apsis-anp-3

Hallituksen esitys laiksi yleisistä kirjastoista 238/2016. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/KasittelytiedotValtiopaivaasia/Sivut/HE_238+2016.aspx

Hanifi, Riitta 2022: Lapset lukevat aiempaa vähemmän kirjoja – netissä ja somessa lukutaito määrittyy uudelleen. <https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2022/lapset-lukevat-aiempaa-vahemman-kirjoja-netissa-ja-somessa-lukutaito-maarittyy-uudelleen/>

Hiltunen, Jenna et al 2023. PISA 2022 ensituloksia. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2023:49. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Helsinki 2023. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/165295/OKM_2023_49.pdf

Kalenius, Aleks 2023. Sivistyskatsaus 2023. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2023:3. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/164564/OKM_2023_3.pdf

Kansallinen lukutaitostrategia 2030. Opetushallitus, Lukuliike. Helsinki 2021. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/kansallinen_lukutaitostrategia_2030_0.pdf

Kekki, Kirsti 2013. Menestystarina nimeltä kirjasto. BTJ Finland oy, Helsinki 2013.

Kirjatalkoot <https://skr.fi/kirjatalkoot>

Koulu ei voi yksin nostaa kansallista osaamistasoa 2023. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus 2023. <https://www.karvi.fi/fi/ajankohtaista/uutiset/koulu-ei-voi-yksin-nostaa-kansallista-osaamistasoa>

Kouluterveyskysely. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2023. <https://thl.fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/kouluterveyskysely>

Kumpulainen, Kristiina, et al 2018. Kurittomat palaset: monilukutaitoa opitaan ilolla. University of Helsinki, The Joy of Learning Multiliteracies (MOI) 2018.
<https://helda.helsinki.fi/items/a3bdc1d3-e5de-4468-9e67-8efa9b76a9df>

Kungliga biblioteket: Biblioteksstatistiken 2022: Besökarna är tillbaka – och många är ungdomar 2023. <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/nytt-fran-kb/nyheter-samverkan-och-utveckling/2023-05-17-biblioteksstatistiken-2022-besokarna-ar-tillbaka---och-manga-ar-ungdomar.html>

Kysely: Nuoret lukisivat enemmän, jos löytäisivät houkuttelevampaa luettavaa. Lasten ja nuorten säätiö 2020. <https://www.nuori.fi/2020/08/19/kysely-nuoret-lukevat/>

Laki yleisistä kirjastoista 1492/2016. <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2016/20161492>

Lakka, Leea 2023: Lukutaito ja osallisuus - onko yhtä ilman toista? julkaisussa J Paananen , M. Lindeman , C Lindholm & M Luodonpää-Manni (toim): Kieli, hyvinvointi ja haavoittuvuus : Kohti kielellistä osallisuutta . Gaudeamus , Helsinki , 2023.

Leino, Kaisa et al 2023. Puoli tuntia lukemista: Kansainvälinen lasten lukutaitotutkimus (PIRLS 2021). Koulutuksen tutkimuslaitos, Tutkimuksia 37, Jyväskylä 2023.
https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/86985/978-951-39-9620-8_KTL-T_37_jyx.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Lukuinto <http://www.lukuinto.fi/>

Lukuinto-opas: lukumotivaatiota ja monilukutaitoa koulun ja kirjaston yhteistyönä. Oulun yliopisto, Oulu 2015. http://www.lukuinto.fi/media/materiaalit/lukuinto_opas.pdf

Lukuklaani. Suomen kulttuurirahasto. <https://skr.fi/hankkeet/paattyneita-hankkeita/keskusrahaston-paattyneita-hankkeita/lukuklaani>

Lukutaito-ohjelma, 2024. <https://www.oph.fi/fi/lukutaito-ohjelma>

Läsa för livet Prop. 2013/14:3
<https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2013/09/prop.-2013143>

Malin, Antero - Sulkunen, Sari - Laine, Kati 2013. PIAAC 2012. Kansainvälisen aikuistutkimuksen ensituloksia. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2013:19. Helsinki 2013. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75272/okm19.pdf>

Mursula, Teija, 2021. Kirjastojen lukutaitohankkeiden vaikuttavuuden arviointia. Aluehallintovirastojen julkaisuja 106/2021.

https://avi.fi/documents/25266232/55310955/Julkaisu-106_Kirjastojen+lukutaitohankkeiden+vaikuttavuuden+arviointia.pdf/a865bccf-0a8f-d9d5-8b79-a209c01201c1/Julkaisu-106_Kirjastojen+lukutaitohankkeiden+vaikuttavuuden+arviointia.pdf?t=1612264498668

Myndigheten för tillgängliga medier. <https://www.mtm.se/>

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Opetushallitus, Helsinki, 2014.

<https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/perusopetus/419550/oppiaineet/466341>

Sivistyskunta mahdollistaa - yhteistyö, kumppanuudet ja verkostoituminen toimintatapana. Kuntaliiton sivistyspoliittinen ohjelma - Sivistyksen suunta 2030. Kuntaliitto, Helsinki, 2019.

<https://www.kuntaliitto.fi/opetus-ja-kulttuuri/sivistyskunta-mahdollistaa-yhteistyo-kumppanuudet-ja-verkostoituminen>

Skolbibliotek för bildning och utbildning SOU 2021:3. Sveriges Riksdag.

<https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/statens-offentliga-utredningar/skolbibliotek-for-bildning-och-utbildning-zzb33/>

Suomen yleisten kirjastojen tilastot. <https://tilastot.kirjastot.fi/>

Veeber, Kristi, kehityspäällikkö, Tallinnan keskuskirjasto. Sähköpostihaastattelu 6.11.2023.

Yleisten kirjastojen henkilöstön riittävyys ja osaaminen sekä kirjastojen johtaminen.

Aluehallintovirastojen julkaisuja 141/2022.

<https://avi.fi/documents/25266232/109992716/Julkaisu-141+Yleisten+kirjastojen+henkil%C3%B6st%C3%B6.pdf/>

Lapin aluehallintovirasto

Rovaniemi

2024